

17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TAŞRADA YARGI UYGULAMALARI: HARPUT ÖRNEĞİNDE “HÂKİMÜ’ŞŞER”

The Judicial Practices In Harput In The Second Half of The 17th Century

İbrahim ERDOĞDU*

Özet

Bu çalışmada 17. yüzyılın ikinci yarısına ait tarihleri kapsayan beş sicilden istifade edilerek bir taşra sancağı olan Harput'ta görevli kadıların durumları çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Teorik olarak kadılar hakkında yapılan genelleme ve değerlendirmelerin bir taşra sancağı olan Harput'ta görevli kadılar için geçerliliği bir anlamda test edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Harput, kadı, nâib, arpalık, kaza, mülâzemet.

Abstract

This paper analyzes the state of kadıs employed in Harput, a sub-province in Anatolia by making use of the five court registers belonging to the second half of 17th century. It is dealt with the duties and tasks of kadıs in many respect in a sub-provincial city Harput. Teoritically we are testing what we know of kadıs as to their responsibilities in sub-provincial Harput.

Key Words: Harput, kadı, nâib, arpalık, kaza, mülâzemet

GİRİŞ

Osmanlı Devleti klasik dönemde adli teşkilat bakımından birçok kaza bölgesine ayrılmıştı. Her kaza birimi kadının idaresinde ve doğrudan merkezî hükümete (divâna) bağlı olduğu için, eyâlet-sancak şeklindeki askerî-idarî teşkilatın dışında ve tamamen sivil nitelikli bir de kaza idaresi mevcuttu¹. Her sancakta yer alan asıl kaza merkezile birlikte bazı

---

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Niğde ierdogdu@nigde.edu.tr

¹ Osmanlı kadısının bu kendine özgü durumu, üç kritere dayanarak açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, kadının doğrudan merkeze bağlı olup mahalli otoritelerden ve yöneticilerden bağımsız olması; ikincisi, yargı yanında mülki ve malî konularda da aynı derecede sorumlu bir yönetici olması ve son olarak, aynı hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olması ve bir yerdeki görev süresinin belirli ve kısa olması. Ancak yapılan kimi çalışmalara göre bu üç kriterin doğruluğunu kaybettiği, örneğin Osmanlı kadısının görevli olduğu yerlerde gerek mülki ve askeri temsilciler ve gerekse de mahalli nüfuz gruplarının etkisi altında kaldıkları iddia

sancaklarda birden fazla kaza bölgesi bulunabilirdi. Sancaktaki köyler askerî-idarî bakımdan sancakbeyine, adlî bakımdan ise kadıya bağlıydılar.

Ancak klasik dönemde kaza tâbiri ehl-i şer olan kadı ve mahkeme görevlilerinin yerleştikleri, görev yaptıkları ve mahkemenin kurulduğu yer anlamında kullanılmaktaydı. Dolayısıyla idarî bir birim olmanın yanı sıra yargı merkezleri de olan şehirlerin tümünün kaza diye isimlendirilmesi bu sebepleydi. Kazanın sancaktan sonra gelen bir idarî birim adı olarak kullanılması ise Tanzimat sonrasına tekabül etmektedir².

Osmanlı kadılık müessesinin esasını, kaza adını alan ve büyük bir kasaba veya şehir ile etrafında ona tâbi birçok köyden ibaret bir bölge teşkil ediyordu. Her kazanın başında en büyük şer’ yetkilisi olarak “hâkimü’s-şer” veya “hâkimü’l-vakt” olarak ta zikredilen "kadı" bulunuyordu³. Ayrıca bir kadının idarî ve kazaî bölgesi içerisinde yer alan köyler, bazen nâhiyeler halinde gruplandırılarak buraların adlî ve mahallî işlerini yerinde yürütmek üzere, kazanın kadısı tarafından kendi adına nâibler tayin olunmaktaydı⁴.

Kadı öncelikle şeriât ve kanûnu uygulayan bir yargı hâkimi olmakla birlikte, aynı zamanda sultanın idarî ve malî emirlerinin yerine getirilmesini gözetken ve şehrin yönetiminde de önemli yetki ve fonksiyonları olan bir görevliydi. Nitekim kendisine hitaben gönderilen belgelerde “taht-ı hükûmetinizde”, “tâht-ı kazânınızda”, “zeyl-i hükûmetinizde” ifadelerinin

edilmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1976, s. 95-107.

² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 79.

³ Halil İnalçık, “Mahkeme”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII., s. 139.

⁴ Genellikle müderris veya ma’zul kadılar arasından seçilen nâibler mahkeme dışındaki keşiflerde, bazı olayların soruşturmasında görev alıyorlar, geceleri ise mahkemelerde nöbetçi kalıyorlardı. Bu gibi nâiblere “ayak nâibi” ismi veriliyordu. Kadı’nın her hangi bir sebeple görevi başında bulunmadığı veya “arpalık” olarak göreve atanıp hiç gelmediği zamanlarda kadı vekili olarak görev yapan nâibe ise “Bâb Nâibi” ismi verilmekteydi. Bkz. Yusuf Oğuzoğlu, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun 1986, s. 151. Faroqhi kadı nâiblerinin genellikle yerli kişiler arasından seçilip mevkilerinde çok uzun süre kaldıklarını, halbu ki kadıların görev sürelerinin bir iki yıl olduğunu belirtmekte ve uzun görev sürelerinin resmi onay görmemesine karşın, kadı nâiblerinin yerel bir güç tabanı oluşturmayı başarıp bunu kişisel kazanç sağlamak, resmen atanmış kadıyı yönlendirmek için kullandıklarını iddia etmektedir. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, İstanbul 2003, s. 299. Naib atamanın yanı sıra kadıların taşradaki diğer görevleri ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Hali İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2003, s. 122.

kullanılması sahip oldukları yetki ve sorumlulukların önemine işaret etmektedir⁵. Ayrıca kadı şer'î ve örfî hukukun uygulayıcısı olarak emrindeki görevlilerle birlikte çeşitli kesimlerle yakın iş birliği içerisinde olduğundan, yerine getirmekte olduğu görevler çoğu zaman bir yargı organı olmanın ötesine geçmekteydi.

Kadılar hakkında verilen bilgilerde adlî, idarî, askerî, malî ve beledi şeklinde kategorize edilen ve çok geniş bir yelpazede cereyan eden görevleri sebebiyle Osmanlı kadısının bu kendine özgü özel durumu bazı kriterlerle açıklanmaya çalışılmaktadır⁶. Dolayısıyla başta şer'îye sicilleri olmak üzere çeşitli kaynaklardan edinilen belge ve bilgiler, kadının görevlerini belli bir şablona oturtmayı ve kadının tanımını yapmayı bazen zorlaştırmaktadır.

1- Harput'ta Görevli Kadıların Kimlikleri ve Görev Süreleri

Bilindiği gibi kadılar “ehl-i ilm” mensubu (ulemâ) olup ilmiye sınıfına dâhil idiler. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına dâhil olanlar başlıca üç hizmeti yerine getirmekteydiler. Müderrisler öğretimle (tedrîs), müftî'ler fetvâ (iftâ) göreviyle, kadılar ise yargı (kazâ) göreviyle yükümlüydüler. “Hakimü'l-vakt” veya “hâkimü's-şer” olarak da isimlerine rastladığımız kadılar, şer'î davalara fıkıh kitaplarında, örfî davalara ise kanunnâmelerde yer alan kuralları uygulamışlardır.

Medrese eğitimini tamamlamış ve icazet almış bir kişi belli bir sıraya göre ve daha çok yetenek ve devlete yaptığı hizmetler dikkate alınarak bu üç görevden birisine atanabilir veya bunlardan bir diğerine geçebilirdi. Bazen müftülük, müderrislik ve kadılık görevlerinin bir kişiye verildiğine dair örneklerle de rastlanmaktadır⁷.

Nitekim yüksek dereceli medreselerin⁸ birisinden mezun olup elinde icâzeti olan ve kadı olmak isteyen adaylar kazaskerlik makamına müracaat

⁵ HŞS 391 : 335; HŞS 362 : 497; HŞS 382 : 445; HŞS 388 : 301.

⁶ Bu üç kriter; Kadı'nın doğrudan merkeze bağlı olup mahalli otoritelerden ve yöneticilerden bağımsız olması, yargı yanında mülki ve mali konularda da aynı derecede sorumlu bir yönetici olması ve son olarak aynı hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olmasına rağmen bir yerdeki görev süresinin belirli ve kısa olması şeklinde özetlenmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s. 95.

⁷ Bkz. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 81.

⁸ Yüksek medreseler de kendi aralarında kademelenmekteydi. Örneğin Yirmili bir medrese ile Sahn veya Ayasofya Medreselerinde görev yapan müderrislerin kadı olarak atanmaları durumunda ücretleri ve dereceleri birbirinden farklıydı. Fatih Kanunnamesi kadıların bitirdikleri veya görevli oldukları medreselere göre ücret ve rütbelerini içeren bazı

ettikleri takdirde şartlarının uygun görülmesi durumunda büyük şehirlerdeki mevlevîyet payesini hâiz kadıların yanına gönderilirdi. Üç beş yıl staj yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek bir yıl kadar mülâzemet (adaylık, asistanlık) ile vakit geçirirler ve bu sürenin sonunda daha alt kademelerdeki kazalardan birisinin kadılığına tayin edilirdi⁹. İlk olarak boş bulunan küçük bir kazaya atanırlar, böyle birkaç küçük kazada görev yaptıktan sonra zamanla terfi ederek sancak ve eyalet kadılıklarına getirilirdi. Görevleri ve yetki alanları genişledikçe gelirleri de artardı. Her kadı belli bir kaza ve sancak bölgesine tayin edilir, her iki durumda da kendisine ait görevleri bu bölge sınırları içindeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükellefi.

Kadıların kendi yargı bölgeleri dışındaki işlere karışmamaları prensibi de önemliydi. Herkes kendi ait olduğu bölge mahkemesinde yargılanırdı. Kadılar da kendi bölgesi dışındakilerin davasına bakamazdı¹⁰.

Kadılar padişah beratıyla tayin edilirdi¹¹. Padişah kendisine ait yargı yetkisini ehliyetli kimselere vermekte (tefviz) ve bu kişiler (kadılar) padişah adına bu yetkiyi kullanmaktaydılar. Dolayısıyla kadılar padişahın verdiği yetkinin dışına çıkarak yargılama yapamazlardı. Bu yetki Ebussud Efendi'nin ifadesi ile “kazânın velâyeti sâhib-i hilâfetin izn-ü icâzetinden müstefâd” şeklinde formüle edilmiştir¹².

Kadıların ve tüm ilmiye mensuplarının atanma, azil, yer değiştirme ve özlük işleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerine bağlı daireler tarafından takip edilmekteydi. Medreseyi bitirdikten sonra müderris, kadı veya müftü olmak

---

hükümleri ihtiva etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1996, s. 126.

⁹ Adaylar staj için seçimle belirlenir ve büyük kadılıklara en az beşer kişilik gruplar halinde gönderilirdi. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1- 4, Ankara 1977, s. 121. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 45- 47.

¹⁰ Diğer yandan kadılar Sultan'ın özel fermanıyla gerektiğinde başka kadıların bölgesindeki işlere bakabilmekteydiler. Örnekler için bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı”, s. 126.

¹¹ Kadı tayini 16. ve 17. yüzyıllarda Divan-ı Hümâyün toplantılarında Rumeli ve Anadolu kazaskerinin arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşirdi. Bu uygulama Fatih devrinden itibaren divanın veziriazamın başkanlığında toplanmaya başlamasından sonra değişmiş ve kadı, kazaskerlerin teklifiyle veziriazam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. XVI. Yüzyıldan itibaren ise mevlevîyet denilen kadılıklardaki tayin işlemleri Şeyhülislamlık makamının önem kazanmasını müteakip şeyhülislamın arzıyla veziriazam tarafından yapılmıştır. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 127.

¹² Halil İnalıcık, “Mahkeme”, s. 149.

isteyen adaylar ya da bu üç görevden birinde iken diğerine geçmek isteyenlerin başvuru- geçiş işlemleri kazaskerlik dairelerince değerlendirilir ve sonuca bağlanırdı.

Kadınların ne kadar süre ve ücretle nerelere tayin edilecekleri yine Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından belirlenirdi. Dolayısıyla bir kadının mesleğe intisâb edebilmesi ve özlük işlerinin devamı için öncelikle bu dairelerde tutulan “rûznâme” defterlerine kayıtlı olması ve isminin bu defterlerde bulunması şarttı. Rûznâme defterinde sırası ve zamanı gelen kadının tayini için padişaha arzda bulunulur, gerekli izin alındıktan sonra durum bir mektup ile muhatap olan kadıya bildirilerek "berât" alması istenirdi¹³. Berât alındıktan sonra tayin işlemi tamamlanmış olurdu. Kadı ayrıca tayin karşılığı “berât resmi” denilen bir resim ödemek zorundaydı.

Eğer bir kadının tayini bu deftere kaydedilmemişse elindeki berât yok hükmünde sayılır ve iptal edilirdi. Çünkü berât, tayin işleminin kanuni ispat belgesi olup, karşılığının rûznâme defterinde bulunması gerekiyordu¹⁴. Ayrıca diğer yöneticilerin (ehl-örf) kadı tayin etme veya görevden alma yetkileri yoktu. Fakat bazı istisnai durumlarda (örneğin görevdeki kadının ani ölümü gibi) yeni kadı gelinceye kadar beylerbeyi kadı tayin edebilirdi¹⁵.

Kadılar bir yere belli süreliğine atanırlardı¹⁶. Kadınların görevde buldukları süre için "müddet-i ittisâl", görevden ayrı oldukları süre için "müddet-i infisâl" tabirleri kullanılırdı¹⁷. Süresini dolduran kadıya başka bir

¹³ Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde tüm tevcihler ve tayinler padişahın onayına sunulur ve bir makama atanan görevliye padişah adına düzenlenmiş bir belge yani berât verilirdi. Özetle berât bir nevi tevcih senedi veya herhangi bir göreve atama ilâmı idi. Özer Ergenç, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁴ Berâtsiz görev yapmaya kalkışan kadınlar hakkında merkeze yapılan şikâyetlere ilişkin gönderilen çeşitli hükümlerde bu davranış “beratsız fuzuli mahkeme kurmak” şeklinde ifade edilmekte olup, 1601 tarihli berâtle tayin edilen Ankara Kadısı'nın Ruzname Defterinde kaydı olmadığı için berâtının iptal edildiği ve 1605 senesinde kaydı yapılarak yeni berât verildiği belirtilmektedir. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, s. 121.

¹⁵ Abdullah Demir, *Osmanlı Mahkemesi*, İzmir 2010, s. 41.

¹⁶ Kadınların görev sürelerinin kısa tutulmasının sebebi mahalli halkla ve muhtemel çıkar gruplarıyla yakınlaşmalarını ve yıpranmalarını önlemek, ayrıca sıra bekleyen diğer kadınlara tayin imkânı sağlamaktı. Ayrıca mevcut kaza sayısından çok daha fazla kadının bulunması bunu zorunlu hale getirmekteydi. Örneğin 17. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki medrese öğrencisi sayısı on bine yakındı. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı”, s. 122. Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 150.

¹⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", *Belleten*, C. 61, S. 232, Ankara 1988, s. 666.

kazaya nakledilir ya da İstanbul'a "mülâzemet" gelirdi¹⁸. Bu dönemde bir kadı bir mansıbdaki aktif görev süresinden sonra yeniden bir başka mansıba atanıncaya kadar bekler ve bu süre içinde bir büyük kazada veya önemli bir medresede bilgi ve görgüsünü arttırarak daha yüksek mansıblara geçmek için gerekli bilgi ve deneyimleri kazanırdı. Bu deneyim kazanma ya her Çarşamba günü kazasker dairesine mülâzemet etmekle¹⁹ya da görevde olmadıkları zaman zarfında ders vermek şeklinde cereyan ediyordu. Çünkü iş yüklerinin fazlalığı sebebiyle ilme ve derse zaman ayıramayan kadılar için "ma'zuliyet" döneminin, mesleki bilgilerini arttırmak ve kendi kendilerini yenilemeleri için önemli bir fırsattı.

Kadıların görev sürelerine ilişkin bazı farklı görüşler vardır. Örneğin Akdağ, kadıların görev yerlerine bir yıllık "müddet-i örfi" ve bir yıllık uzatmalı olarak ancak iki yıllığına yollandıklarını ve başka bir kadılığa atanmadan önce İstanbul'da bir yıl mülâzemette bekletildiklerini, böylelikle bir kadının memuriyet hayatının (örneğin 30 yıl kadılık yapan birisinin) üçte birinin İstanbul'da geçtiğini söylemektedir²⁰. Uzunçarşılı ise mülâzemet döneminin iki yıl, kaza kadılıklarının yirmi ay olduğunu ifade etmektedir²¹. Akdağ ve Uzunçarşılı bu bilgileri verirken kaynak belirtmemektedirler. Ortaylı, bu sürelerin kanûnnâmeler kadar uygulamada kesinlik kazanmayan bir konu olduğuna ve mevlevîyet pâyesine hâiz kadılıklar ile kaza kadılıkları arasındaki görev sürelerinin farklılığına dikkat çekerken²², Halaçoğlu bu sürenin on sekiz ay ile üç ay arasında değiştiğini ifade etmektedir²³. Ergenç

¹⁸ Mülâzemet terim olarak medrese mezunlarının gerekli kademelerden geçtikten sonra müderrislik ve kadılık için sıra beklemeleri ve mesleki tecrübe kazanmaları anlamına gelmektedir. Bu sırada aday eğer Anadolu'da vazife almak istiyorsa Anadolu Kazaskeri'nin, Rumeli'de vazife almak istiyorsa Rumeli Kazaskeri'nin haftanın belli günlerindeki meclislerine devam eder ve "matlab" denilen defterine ismini kaydettirirdi. Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlimiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 10, 1983, s. 222. Ayrıca bkz. Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi", *Belleten*, C. LXXIII, S. 267, Ankara 2009.

¹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.94.

²⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2, Ankara 1979, s. 98. Maz'ul kadı İstanbul'a gelip ilgili kazaskerin dairesinde bir süre "mülâzemet-i müstemirre" yapmak zorundaydı. Bekleme süresi 61 aya, "müstemirre mülâzemeti" ise 55 aya varan kadılar bulunuyordu. Bu kadar uzun süre boşa beklemek kadıların sağlıklı görev yapmalarını engelleyen önemli bir sebep olarak görülmektedir. Yusuf Oğuzoğlu, *a.g. m.*, s. 150.

²¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 94-95.

²² İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı", s.122.

²³ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 127.

ise kadıların görev sürelerinin uygulamada pek dikkate alınmadığını, zaman ve şartlara göre kadıların bir yerdeki görevlerinden alınışlarında mutlak şekilde “müddet-i örfiye” ye uyulmadığını örneklerle tespit etmektedir²⁴.

Kadıların görev sürelerinin Harput açısından tespit edilmesi hususu ise nispeten daha karışık görünmektedir. Bunun sebebi Harput Sancağı’nda görev yapan kadıların görev süreleri hakkında müracaat ettiğimiz belge grubunun (şer’iye sicilleri) verdiği bilgilerin düzensiz ve yetersiz oluşudur.

Bu durumda işimizi nispeten kolaylaştıracağını düşündüğümüz dibacelere baktığımızda ise çalışmamızda kullandığımız beş sicilin biri hariç hiç birinde dibace kaydına tesadüf edilememiştir. Bu konuda sadece 18. yüzyılın başlarına ait kullandığımız bir defterin girişinde yer alan dibace kaydından, Şeyh Eyûb Efendi’nin söz konusu defteri kendisinden önce Harput kadısı olan Abdalbâki Efendi ibn Eyûb Efendi el- Merzifonî’den (H. 1122 / M. 1710) senesinde devraldığı kayıtlıdır²⁵.

Oysa bir kadı’nın göreve başlar başlamaz yapacağı ilk işi adını, sanını, göreve başladığı tarihi sicil defterinin ilk sayfasına yazmak, vazifesi sona erince de söz konusu defteri bizzat kendisi ya da emîni vasıtasıyla, halefi olan kadıya devir ve teslim etmektir. Şayet kadı defteri kendiliğinden teslim etmemiş ise bir sonraki kadı, söz konusu sicil defterini selefinden talep etmekle yükümlüdür. Bu defterlerin devlet malı sayılması sebebiyle kadının kendi parasıyla veya ilgililerden alınan harçla temin edilmiş olması, devir ve teslim mecburiyetini ortadan kaldırmazdı²⁶. Çünkü bu defterlerde yer alan kayıtlar insanlar arasındaki ihtilafların çözümünde önemli bir delil olarak kullanılabilirdi ve yeni görevine başlayan kadı vereceği kararların arifesinde bu kayıtlardan istifade edebilirdi. Ayrıca İstanbul’dan gönderilen emir ve fermanların suretleri de mahkeme sicillerine kaydedildiği için görevi sona eren kadı bu ferman veya emirleri yeni gelen kadıya göstererek haberdar olmasını sağlamak zorundaydı. Bu konudaki hassasiyet kanunnâmelerde de yer almaktadır²⁷.

²⁴ Mesela 16. yüzyıl sonunda Ankara ve Konya kadıların görevleri 3 ay ile 16 ay arasında değişmektedir. Özer Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 82.

²⁵ HŞS : 388, (defterin dibace kısmı)

²⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, s.116

²⁷ “...ve anın gibi kâdılıktan bir âhar kâdılığı gittiğinizde dahi yerinize gelen kâdiye bu hükm-i şerifimin suretin geçtiği sicili gösterüb bu hususta olan ihtimamı tenbih eylesesiz ki sonra benim bu husustan haberim yok idi, sâbık kâdi zamanında olmuşdur deyü özr ve bahane eylemeye mecal olmaya”. Bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, İstanbul 1992, s. 313 v.d.

Tablo 1: Harput Sancağında Görevli Kadılar ve Kimlikleri (1661-1711)

DEFTER	KADI	GÖREVDE OLDUĞU TARİH
HŞS 382 (1661-1662)	Molla Mustafa ²⁸ Mevlâna Mehmed ²⁹ Mevlâna İbrahim ³⁰ Ömer Efendi ³¹	- Evâsıt-ı Şevval 1072 / Haziran 1662 3 Safer 1073 / 16 Eylül 1662 (Tarihsiz)
HŞS 368 (1663-1664)	Mevlana Hüseyin ³² Seyyid İsmail ³³	Evâsıt-ı Recep 1074 / Şubat 1664 Şevvâl 1074 / Nisan-Mayıs 1664
HŞS 362 (1671-1673)	Mevlâna Ahmed ³⁴ Mevlâna Hamza ³⁵ Kadı Mehmed ³⁶ Kadı Osman Efendi ³⁷	Evâsıt-ı Şevval 1082 / Şubat 1672 Evâhir-i Şevval 1083 / Şubat 1673 1 Muharrem 1083 / 29 Nisan 1672) (Tayin) 20 Şevvâl 1083 / 8 Şubat 1673) (Tayin)
HŞS 391 (1691-1693)	Hamza Efendi ³⁸ Kadı İsmail Efendi ³⁹ Mevlâna Ebûbekir ⁴⁰	Evâil-i R.E. 1104 / Kasım 1692 C.A. 1104 / Şubat 1693 (Tayin)* 19 Ramazan 1103 / 5 Haziran 1692
HŞS 388 (1710-1713)	Eyûb Efendi ⁴¹ Esseyyid Salih ⁴²	1122 / 1710 (Tarihsiz) 01 C.A. 1123 / 17 Temmuz 1711 (Tayin)

Buna rağmen yeni görevine başlayan bir kadının, mahkeme sicilinin başına kimliğini ve görevine başlama tarihini kaydetme alışkanlığının yaygın olmayışı (ihmal veya böyle bir kuralın belki zorunlu hale getirilmemiş olması) Harput’taki kadıların görev sürelerinin başlangıç ve bitiş tarihlerinin kesin olarak belirlenmesi noktasında meseleyi zorlaştırmaktadır. Rûznâme kayıtlarına müracaatla bu eksikliğin büyük oranda giderilebileceği tahmin edilebilir. Ama yine de sicillerde mevcut bilgilerden hareketle en azından

²⁸ Zilhicce 1072 / Temmuz-Ağustos 1662 dört dava kaydının şühûdü’l-hâl kısmında “Molla Mustafa el-Kadı” şeklinde ismi geçmektedir. Diğer örnekler için bkz. HŞS 382 : 329, 330, 335, 344.

²⁹ HŞS 382 : 494.

³⁰ HŞS 382 : 428.

³¹ HŞS 382 : 485.

³² HŞS368 : 388, 394.

³³ HŞS368 : 387 (Nişân-ı Şerif’te Harput “nâib-i Şer’i” olarak zikredilmektedir.

³⁴ HŞS 362 : 436.

³⁵ HŞS 362 : 482.

³⁶ HŞS 362 : 428.

³⁷ HŞS 362 : 350.

³⁸ HŞS 391 : 200, 482.

³⁹ HŞS 391 : 291, 313.

⁴⁰ HŞS 391 : 371.

⁴¹ HŞS 388 : 1, 118.

⁴² HŞS 388 : 345.

bazılarının isimlerini ve görevde oldukları tarih aralıklarını tespit edebilme imkânına sahibiz.

Bu çalışmada kullanılan beş şer'îye sicilinin bilgisayara aktarılmış içeriklerinin sorgulanması sonucunda bazı kadınların isimlerine ve en azından görevli oldukları tarihlere ulaşabilmekteyiz. Bunlardan dört kadının Harput Kazası'na doğrudan tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Tablodaki diğer kadı isimlerine ise sicillerdeki ferman, berat, buyruldu ve resmi makamlar tarafından doğrudan Harput kadısının ismi zikredilerek gönderilen belge suretlerinden ulaşılabilir. Bunların sayısı oldukça azdır. Çünkü kendilerine hitaben gönderilen ferman gibi belgelerde genellikle lakapları sıralanmakta ve isimleri çoğunlukla zikredilmemektedir.

Bunların dışında ismi “şühûdü'l-hâl” içerisinde “Molla Mustafa el-kadı” şeklinde dört belgede geçen bir isme rastlanmaktadır ki bu kişinin o an görevli olup olmadığı veya ne maksatla meclis-i şer' de bulunduğu hakkında kesin bir hükme varılamamaktadır. İsmi şühûdü'l-hâl içerisinde geçen kadıyla, bizzat kendi ismiyle hitap edilen ferman veya buyrulduarda geçen kadı isminin farklı olması bu kişinin ma'zûliyet dönemindeki bir kadı olabileceği ihtimalini çağrıştırmaktadır. Çünkü belirli bir süreliğine göreve atanan kadınlar, bu sürenin dolmasıyla ya başka bir kazaya nakledilir ya da İstanbul'a çağrılırlardı. Uygulama böyle iken acaba bazı kadınlar İstanbul'a gitmeyerek veya bizzat oradan gelen talimatla “tevkît” sürelerini Harput'ta geçiriyor olabilirler miydi sorusu akıllarda yer etmektedir. Çünkü vazife mahalline gidip geri İstanbul'a dönmenin meşakkati ve maddi külfeti birçok karışıklık ve yolsuzluklara sebep olabilmekteydi.

Genellikle kadınların nakil ve tayin işlemleri önceden planlanır, bir yerin kadılığı boşalmadan oraya gelecek bir sonraki kadıya ilgili kazasker tarafından bilgi verilirdi. Örneğin Harput'a atanan Mevlâna Salih'in belgenin yazıldığı tarihten yaklaşık beş ay sonra, yani Zilkâde ayında bu görevi hak edeceği ve hâli hazırda Harput kadısı olan Ebûbekir'in, ancak beş ay sonra bir başka kazaya (Sağman'a) “ilhakıyla tayine-i müddeti âher kazada tekml ricası” dile getirilmektedir⁴³.

Yaklaşık 6 ay önceden hazırlanan atanma beratının yazılma tarihi ile bir kadının görevine başlayacağı süre arasındaki zaman dilimine “tevkît müddeti” denilmekteydi⁴⁴. Bu beratlarda ayrıca kadının ne kadar yevmî ücret alacağı ve kendisinden önceki kadının görevinin ne zaman sona ereceği de

⁴³ HŞS 388 : 345.

⁴⁴ Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 150.

belirtilmekteydi⁴⁵. Mesela Antakya Kadısı Abdülhâlim Efendi’nin Harput’a tayini ile ilgili gönderilen bir kayıtta özetle, Anadolu Kazaskeri Abdulkâdir Efendi imzalı buyruhduda, Gurre-i Şevval 1072/19 Mayıs 1662 tarihinde “Antakya Kazası’nın tevkîyeti hulûl” edeceği ve “müddet-i örfiyye”den ‘addolunmamak için’ Abdülhâlim Efendi’nin Harput Kazası’na tayin olduğu bildirilmektedir⁴⁶. Bu durumdan hâlen görevdeki Harput Kadısı Ebûbekir de haberdar edilmektedir⁴⁷. Bir başka örnekte ise Harput Kadısı Mevlana Salih Efendi’nin “..muvâkkit-i sene-i müsta’fisi te’hir olan ve 12 ay ile bâ ferman-ı hümâyun sana tevcih olunub..” denilmek suretiyle 12 aylığına tayin edildiği belirtilmektedir⁴⁸.

2- Ekonomik Durumları (Maaşları, Harçları ve Arpalık)

Kadılar için Osmanlı İmparatorluğu’nda Orhan Bey zamanında “kimseden nesne almamaları” için kadılara vakıf gelirlerinden bir miktar para ayrılmıştı⁴⁹. Buna rağmen I. Bayezid zamanına kadar kadıların belirli bir gelirlerinin (maaş) olmaması sebebiyle geniş ölçüde rüşvete bulaştıkları, bunun önüne geçmek için “harç” sisteminin kurulduğu⁵⁰, ancak gelirlerinin düşüklüğü sebebiyle de 15. yüzyıla gelinceye kadar kadılık mesleğinin fazla rağbet görmediği ifade edilmektedir⁵¹.

Ancak devletin temeli olarak görülen “adâlet” ilkesinin ve adâlet mekanizmasının işlevselliğini yitirmemesi ve adaletin icrasında kilit rol oynayan kadıların gerek yetiştirilmelerinde ve gerekse de padişahın adaletini doğru temsil etmeleri noktasında klasik dönem sonrasına kadar çok hassas davranılmıştır. Bu tutum kadıların özlük ve diğer haklarının korunması ve iyileştirilmesi yönünde de kendisini belli etmiştir.

Fatih ve Kanuni dönemlerinde çıkarılan “kanunnâmeler”in yanı sıra değişik tarihlerde ve çeşitli vesilelerle ihdas edilen hükümlerle ve bazen

⁴⁵ “...gurre-i şehri merkumdan altı ay tevkitle..”, “bin kırk bir Şaban guresinden altı ay tevkit ve yevmi iki yüz akça ile..”. Bkz. Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 150.

⁴⁶ “Şeriât şî’âr muvakkaten Antakya kadısı Abdülhâlim Efendi kâmyâb, tahiyât-ı sâfiye ithâfiyla inhâ olunur ki iş bu sene isneyn ve seb’in ve elf Şevvâl Guresi’nden, kaza-i mezbûr Antakya’nın tevkîyeti hulûl edince mutasarrıf olub, müddet-i örfiyye’den ‘ad olunmamak üzere Harput Kazası sana sadaka olunmuştur. Gerekir ki gurre-i merkumdan kaza-i mezbura tevkîyet-i Harput’a hulûlüne değin mutasarrıf olub, beynel ahâl-i icra-i ahkâm-ı şer’iyye idesiz vesselam”. *HŞS* 382 : 285.

⁴⁷ *HŞS* 382 : 286.

⁴⁸ *HŞS* 388 : 346.

⁴⁹ Feda Şamil Arık, *a.g.m.*, s. 59.

⁵⁰ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, İstanbul 2005, s. 298

⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 125.

adaletnâmelerle kadıların mevcut gelirlerinde ve mahkeme harçlarının miktarlarında bazı iyileştirmeler ve hatırlatmalar yapılmış, mahkeme sonrası işlemlerden alınacak harçların miktarları kanunnâmelerde belirtilerek suistimallerin önüne geçilmek istenmiştir⁵². Mesela 1644 tarihli bir hükme göre Itaknâme'den 50, nikâh resminden 20, imzadan 12, sicile kayıttan 12, mürâseleden 8 akça harç alınması kanun olmuştur⁵³.

17. yüzyılın sonlarından itibaren ise kadıların ve mahkemedeki görevlilerin aldıkları ücretler ise; hüccet-i şer'iyye, nakl-i şehâdet ve arzlar için resm-i kitabet yirmi akça, hademe-i mahkeme beş akça, Itaknâme (Itknâme) (köle ve cariye azad mektubu) altmış akça olup bunların bir kısmı emin ve katiplere verilirdi. Resm-i kısmet için ise ölen kişinin borcu düşüldükten sonra kalanın binde on beşi alınmaktaydı. Rüsûm-u enkiha adıyla (nikah resmi) eğer evlenecek kişi genç bekar kız ise mahkeme kadısı yirmi beş akça alırdı. Sicile geçirilenler için sekiz akça sicil vergisi, imzadan on iki akça ve mürâseleden altı akça ücret alınmaktaydı⁵⁴.

Zamanın sosyal ve ekonomik şartlarına göre isimleri ve miktarları değişen ve mahkeme kadısı ve diğer görevlilerin en önemli gelirleri arasında yer alan harçlarla ilgili Harput sicillerinde açık bilgiler yer almaktadır. İncelediğimiz dönemde Harput mahkemesinde yapılan işlemlerden sonra kalemiye, katibiye, nâibiye, muâmele, hüddâmiye ve harc-ı mahkeme adıyla çeşitli ücretler alınmaktaydı⁵⁵. Bu hizmetlerin karşılığında ne kadar ücret

⁵² Örneğin I. Bayezid devrinde çıkarılan bir kanunla kadıların alacakları harç miktarları şöyle tespit edilmişti: Resm-i sicil 6-8 akça, suret-i sicil 10-14 akça, hüccet için 20-32 akça, imzadan 12 akça. Fatih Kanunnâmesi'nde ise resm-i sicil 7 akça, hüccetlerden 32 akça, imzadan 12 akça, miras taksiminden binde yirmi akça, resm-i nikah için evlenen eğer kız ise 32 akça, dul ise 12 akça. Aynı şekilde I. Süleyman zamanında çıkarılan hükümler ve kanunlarla da kadıların alacakları mahkeme harçları belirtilmektedir. Örneğin kadıların Itaknâme'lerden 20 akça, miras taksiminden binde on dört, hüccet için 20 akça, sicile kayıttan 7 akça, resm-i kısmet için binde on beş gibi bedeller alacağı hükme bağlanmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)", *Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan*, Ankara, 1977, s. 260. ; Ayrıca 15. yüzyılda Fatih Kanunnâmesi'ne göre alınan harçlar için bkz. Özer Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 83; Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 126.

⁵³ Feda Şamil Arık, *a.g.m.*, s. 59

⁵⁴ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 208.

⁵⁵ Harput mahkemesinin günlük iş yoğunluğu hakkında vereceğimiz tablodan da izlenebileceği gibi, mahkemeye intikal eden dava sayısı azdır ve yine bilindiği gibi mahkemeye intikal eden davaların görülmesi, belirli bir ücrete tâbidir. Buna ilave olarak nikâh akdi, terekenin varisler arasındaki taksimi, tescil ve alacak-verecek v.s gibi kadı tarafından yapılan her türlü işlemlerden hem kadılar hem de mahkeme görevlileri belli bir miktar para almaktaydılar. *HŞS* 362 : 524.

alındığına dair elimizde belgeler mevcuttur. Örneğin 16 R.E. 1083/30 Haziran 1673 tarihli bir avâız kaydından, mahkeme görevlilerinin aldıkları ücretler tespit edilebilmektedir. Belgede geçtiğine göre toplanacak vergi ile birlikte defter hâsılatı üzerinden nâibiye 8, kâtibîye 2, mukayyîd 2, hüddâmiye 3 ve mahkeme saraydârına 8 esedî gurûş ücret ödenmektedir⁵⁶.

Mahkemece alınan harçlara bakıldığında harç miktarlarının özellikle avâız cinsi vergilerin tahsilinde daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bazen kuruş bazen de akça olarak toplandığını gördüğümüz nüzûl, bedel-i beldâr ve ordu-bazâr gibi vergilerin tahsili sırasında mahkemenin ve kadının (naibin) ayrı harçlar aldıkları anlaşılmaktadır⁵⁷. Aynı işlemler karşılığında iş sahipleri mahkeme görevlilerine de kadının dışında belli bir ücret ödemekteydiler. Yani mahkeme görevlileri de bu işlemlerden belirli bir ücret almaktaydılar.

İncelediğimiz dönemde Harput'a gündeliği 200 akça olan kadıların 12 aylığına gönderildiği anlaşılmaktadır. Gurre-i C.A. 1123/17 Temmuz 1711 tarihli bir berat ve aynı tarihli Anadolu Kazaskeri İsmâil Efendî imzalı mektupta Harput Kazası kadılığına gündelik 200 akça yevmiye ile Mevlâna Seyyid Sâlih'in atandığı açıkça belirtilmektedir⁵⁸.

Ancak kadıların gündelikleri onların rütbelerini, büyüklük ve önem derecelerini gösteren itibarî bir meblağdı⁵⁹. Aslında kadıların hazineden böyle

⁵⁶ HŞS 362 : 414. (Leh Seferi Ordu-Bazâr Salyânesi)

⁵⁷ HŞS 382 : 454, 455, 456, 457

⁵⁸ "Şeriât meâb şeriât nisâb Esseyyid Mevlâna Sâlih Efendi kâmyâb tahiyât-ü sâfiye ithâfiyla inhâ olunur ki, Harput Kadısı Eyüb iş bu sene-i selâse ve 'işrin ve miete ve elf Cemaziyelâhir guresinden beş ay tevkîyetle ref' ve yerine yevm-i 200 akça ile Van kazasından 10 ay mağduriyetinden gayrı 20 ay infisâli ve kezâlik ve sene-i müstemirresi olub mütea'yyenü'l-ehliyet ve istinhâk olduğu ecilden kaza-yı merkûmun muvâkkit-i sene-i müsta'fisi te'hîr olan ve 12 ay ile bâ ferman-ı hümâyun sana tevcih olunub, sene-i merkumun Zilkâde-i şerîfesi guresinden 5 ay Ebubekir ref'inden Sağman kazasına ilhâkiyla 12 ay mutasarrıf olub, ta'yin müddetini âher kazadan tekml etmek üzere ilhak-ı mezkûre ile kazay-ı mezburesine mutasarrıf olub, beynel-ahâl-i icrâ-yı âhkâm-ı şer' iye edesiz ve's-selam", HŞS 388 : 346.

⁵⁹ Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesinde kadılar "mevleviyet" ve "kasaba kadıları" diye başlıca iki kısma ayrılmıştır. Uzunçarşılı da önce kadılıkları sancak ve eyâlet merkezleri olan şehirlerin çevresindeki kazâ daireleri ve diğer kasabaların çevresindeki kazâ daireleri diye ikiye ayırır. Rumeli'deki kazaların büyüklük ve önemlerine göre 9 sınıfa, Anadolu'dakilerin 10 sınıfa bölündüğünü belirtmektedir. Kasaba kadılıkları yukarıdaki derecelerine göre 45 akça ile 150 akça arasında gündelikleri değişen kadılar tarafından yönetilirken, sancakların ve eyaletlerin merkezleri olan şehirlerin çevresindeki kazâlar ise mevleviyet suretiyle tevcih ediliyordu. Mevleviyetler iki çeşit olup, 300 akçalık mevleviyetler sancak merkezleri ile bazı eyâlet merkezleriydi. Mevleviyetin en yükseği 500 akça gündelikli ve hükümetçe önem verilen eyâletlerin kadılıkları idi. Özer Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 194;

bir para ödenmiyordu. Yerine getirdikleri resmi işlemler karşılığında halktan aldıkları paralar ile geçimlerini sağlıyorlardı. İncelediğimiz dönemde Harput mahkemesinin gündemi yoğun olmadığı için⁶⁰ mahkemeye intikal eden işlemler üzerinden Harput kadısının alacağı ücret de muhtemelen o nispette yetersiz olmaktadır. Nitekim borcunu üç aydır ödeyemeyecek derecede ekonomik durumu kötü Harput kadılarının varlığına dair belgelere sahibiz.

Harç gelirlerinin haricinde kadılara görevleri karşılığında günlük hesabı ile “cihet” adı verilen bir gelir tahsis edilmişti. Bu cihetler tımar adı altında bir köyün vergi hâsılı ile kazanın her yüz hanesinden biner akça “adet-i hâne” olarak verilmekteydi⁶¹. Aynı şekilde incelediğimiz dönemde Harput’ta görev yapan kadıların mahkeme gelirlerinin dışında toprak tasarruf ettikleri (tımar) anlaşılmaktadır. Örneğin Harput Kadısı Mevlânâ Hamza, 216 gurusluk borcuna karşılık Harput’a bağlı Sarpulu ve Arındık köylerinin mahsulatını bedel göstermektedir⁶².

Söz konusu belge aslında 17. yüzyılın ortalarında iyice hissedilen hayat pahalılığı ve geçim zorluğunun kadıları da etkilediğini göstermesi bakımından ilginçtir. 5 Şevval 1103/20 Haziran 1692 tarihli bir kayda göre Harput Kadısı Mevlâna Hamza, Harput Mirlivâsı El-Hac Ali Ağa’dan aldığı “bir yağız at, bir Sadr-ı Şerife, iki cild İbn-i Melik ve bir Tenbihü’l Gâfilin ve bir Hadîs-i Necâd ve sâir iki mâ’i ferâce ve iki kızıl damga ferâce ve çuhâ 216 gurûş ki cem’an 108 esedî gurûş” tutarındaki borcunu aradan üç ay geçmesine rağmen geri ödeyememiştir. Mevlana Hamza borcuna karşılık Sarpulu ve Arındık köylerinin mahsulâtını Ali Ağa’ya devrederek sicile kaydetmek suretiyle borcunu resmileştirmiştir⁶³.

Yaşanan ekonomik zorluklar aslında Osmanlı ülkesinin tümünde kadılar da dâhil her kesimden insanı derinden etkileyen bir durumdur. 1643 tarihinde yayınlanan bir layiha bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu layihada özellikle mülâzemetteki kadıların pek çoğunun fakirlikten

---

İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı", s. 122-123; Feda Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 8, Ankara 1997, s. 10-12.

⁶⁰ Harput Mahkemesi’nin günlük, haftalık, aylık ve senelik bazda ortalama kaç davaya baktığı hakkındaki tablolar için Bkz. İbrahim Erdoğan, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri: Harput Örneği*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 148-153.

⁶¹ Örnek için bkz. Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 220.

⁶² HŞS 391 : 426.

⁶³ HŞS 391 : 426.

kitaplarını sattıkları ve kara cahil kaldıkları, rüşvet vermek için bile borç aldıklarına dikkat çekilmektedir⁶⁴.

Mahkeme harçlarının dışında kadılara bazı tımar gelirlerinin tahsis edilmesi de kadıların geçimlerini sürdürmelerine yetmemiştir. Zira 17. yüzyıla gelindiğinde artan enflasyon ile birlikte mahkeme harçları da belirtilenden ziyâde arttırılmış, kadı ve nâiblerin suistimalleri hakkında artan şikâyetler üzerine pek çok “adâletnâme” çıkarılmıştır⁶⁵. Ancak “ehl-i örf” hakkında çok sayıda şikâyet olmasına karşılık⁶⁶, Harput kadısı ve mahkeme görevlileri hakkında her hangi bir şikâyete elimizdeki belgelerde tesadüf edilememiştir.

“Aidât-ı Şer’iyye” denilen ve miktarları esas itibariyle devletçe tespit edilen mahkeme harçları ve ilaveten bazı tımar gelirlerinin kadılar için tahsis edilmesi ekonomik durumlarını düzeltmeye yetmediğinden, devlet eliyle yeni bazı uygulamalar hayata geçirilmiştir ki bunların başında “arpalık uygulaması” gelmektedir⁶⁷. Nitekim bu dönemde birçok sancak ek gelir maksadıyla “arpalık” adıyla paşa veya beylere tevcih edilmekteydi.

İncelediğimiz dönemde bu uygulamanın paşa ya da beylerle sınırlı olmadığı, kaza idaresini de kapsadığı anlaşılmaktadır. Mesela 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Harput Kazası’nın da “arpalık” olarak tevcih edildiğini gösteren belgeler bulunmaktadır. Örneğin kadı tayini içerikli bir belgedeki “ber vech-i arpalık Harput Kazası’na mutasarrıf Ebubekir” şeklindeki ifade incelediğimiz dönemde Harput Kazası’nın arpalık olarak verildiğini göstermektedir⁶⁸. Ancak bu uygulamanın ne kadar sürdüğü ve kaç kadının arpalık kapsamında Harput’ta görev yaptığına dair somut tahminler ortaya koymak mümkün görünmemektedir.

Bir nevi emekli maaşı olarak verilen arpalık kapsamındaki kaza bölgelerine büyük rütbeli kadılıklarda (mevleviyet) bulunmuş asıl hâkimlerin

⁶⁴ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 209.

⁶⁵ Örnekler için bkz. Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. II, S. 3-4, Ankara 1967, s. 75-79.

⁶⁶ Örnekler için bkz. İbrahim Erdoğan, “Sancaktan Mukâta’aya Geçiş Sürecinde Harput Sancağı’nda Ehl-i Örf Taifesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara 2011, s. 123 - 145.

⁶⁷ Arpalık Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında devlet tarafından muhtelif zamanlarda muhtelif tatbik şekillerine göre belli başlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricaline vazifelerinde iken maaşlarına ilaveten, tekaüt veya mâzûliyet maaşı kabilinden olarak verilen tahsisat manasında bir tabirdir. M. Tayyib Gökbilgin, “Arpalık”, *İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1978, s. 592.

⁶⁸ HŞS 382: 286

gitmeyerek yerlerine nâib tayin etmeleri yaygın bir durumdu. Kaza görevini yürüten bu tür nâibler, topladıkları harçlardan anlaştıkları miktarı asıl kadıya verirlerdi. Kadılık kurumunun yozlaşmasına yol açan bu uygulama hem zamanla ehliyetli olmayan kimselerin kadılık yapmalarına yol açmış, hem de arpalığın asıl sahibi kadıya pay vermek zorunda olmalarından ötürü nâiblerin çeşitli suistimallerini beraberinde getirmiştir⁶⁹. Görülen lüzum üzerine bazı dönemlerde kadılar arpalık olarak verilen kaza bölgelerine gitmeye bizzat mecbur edilmişken bazıları kendi arzularıyla arpalığına gidip orada ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Harput'ta bu durumun tespiti için elimizdeki üç belge nispeten açıklayıcı olmaktadır.

Söz konusu belgelerden ilki C.E. 1075/ Kasım 1664 tarihli bir tayin beratıdır. Belgede Kale Cami-i Şerîf Vakfı'na câbi olarak Murat'ın atanması ile ilgili Harput Nâibi Mevlâna İsmail'in arzına yer verilmektedir. Evâhir-i R.E. 1084/Temmuz 1673 tarihli ikinci bir belgeden Ahi Musa Mescidi'ne Harput Nâibi Mevlânâ Mehmed'in arzına binâen bir imamın atandığı anlaşılmaktadır⁷⁰. Aynı şekilde Şevval 1072/Haziran 1662 bir beratı ise Zahirîye Zâviyes'ine müteveli olarak atanan Molla Mehmed'in de tayini Harput Kaza Nâibi Mevlânâ Mehmed'in arzı sonucu gerçekleştirilmiştir⁷¹.

Örneklerde kendilerinden “nâib” diye bahsedilen kişilerin arpalık sahibi asıl kadıların yerlerine tayin ettikleri nâibler mi yoksa normal bir şekilde kaza görevini yerine getiren kadılar mı olduklarının tespiti zor görünmektedir. Zira kadı vekili olarak kullanılan “nâib” sözünün bazen asıl kadılar için de kullanıldığı bilinmektedir⁷². Dolayısıyla elimizdeki Gurre-i Şevval 1072/Mayıs 1662 tarihli bir buyruğuda geçen ve “ber vech-i arpalık Harput Kazası'na mutasarrıf Ebubekir”in “âher kazâya nakli” ile ilgili açık ifadelerin yer aldığı somut bilgilerin dışında Harput Kazası'nı arpalık olarak yöneten kadıların kimlikleri, görev süreleri ve gelirlerine ilişkin bilgilerimiz sınırlıdır.

⁶⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1996, s. 92. Ulemaya hasredilen arpalığın dağıtım ve kullanım nizamının zamanla bozulması üzerine çıkarılan fermanlarla arpalık usulü ıslah edilmeye çalışılmıştır. 18. yüzyıl sonlarında sadece ilmiye mensuplarına altmış kaza arpalık olarak ayrılmıştır. Cahit Baltacı, “Arpalık”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1999, s. 392-393.

⁷⁰ *HŞS* 391: 365.

⁷¹ *HŞS* 382: 484, 489.

⁷² Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 425.

Buna rağmen incelediğimiz dönemde Harput’ta görevli kadıların arpalık uygulaması kapsamında olanlarının “arpalık nâibleri” olduklarını, kadı vekili anlamındaki “bâb nâibi” olmadıklarını söylemek mümkündür⁷³.

Bazı belgelerde nâib olarak isimlerine rastladığımız kişilerin ise çeşitli adlî işlerin takibi için (ayak nâibi)⁷⁴ Harput mahkemesi tarafından görevlendirildikleri anlaşılmaktadır⁷⁵. Harput’taki medrese müderrisleri ile seyyîd unvanlı kişiler arasından seçilen⁷⁶ bu nâiblerin sayısı birden fazla olabilmekteydi⁷⁷.

3- Mahkeme Binası ve Duruşmalar

Osmanlılarda da diğer İslam devletlerinde olduğu gibi şer’î ve örfî davalar “meclis-i şer” denilen yerde görülmekteydi. Bu mahkemelerin hem şer’î hem örfî hukuk uygulayan bir yargı kurumu olması, bazı İslam devletlerinde görülen mezâlim, ihtisab ve şurta gibi farklı yargı kurumlarının sebep olabileceği karmaşayı önlemiştir⁷⁸.

Mahkeme başkanı olan kadı bazı belgelerde geçtiği şekliyle “hakim’ü-l-vakt” veya “hâkimü’ş-şer”, şehir ve kasabalarda kurulan mahkemelerde davalara bakarlardı. Çoğunlukla bu mahkemeler aynı zamanda kadının da ikamet ettiği bir mekândı⁷⁹. Zira incelediğimiz dönem de dâhil resmî nitelikte bir mahkeme binası bulunmadığı için kadılar evlerini mahkeme binası olarak kullanmaktaydılar⁸⁰. Akdağ’a göre ise mahkeme dairesi kadının oturduğu evi ile yan yana ve bazen büyükçe bir caminin içindeydi⁸¹.

⁷³ Nâibler görevlerine göre kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevâlî nâibleri, bâb nâibleri, ayak nâibleri ve arpalık nâibleri olarak altı kısma ayrılırdı. Bunların görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, S. 117-118.

⁷⁴ Osmanlı kadınları nâiblerini daha çok sorgu hâkimi olarak görevlendirmektedirler. Bu kişiler son kararı vermeye yetkili değillerdi. Dolayısıyla nâibleri yargıya yetkili ve yargıya yetkili olmayan nâibler şeklinde iki kısma ayırmak gerekir. Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul, 1986, s. 91.

⁷⁵ Örneğin, sadât-ı kirâmdan bazı kimselerin toprak yüzünden reâyâ ile devam eden anlaşmazlıklarını yerinde inceleyip çözmek için mahkemece Mevlâna İsmail “nâib” tayin edilmiştir. *HŞS 382* : 295, 320, 333.

⁷⁶ *HŞS 391* : 59, 283; *HŞS 382* : 295.

⁷⁷ Es-Seyyid Ahmed’den “nâib-i sâni” diye bahsedilmektedir. *HŞS 391*: 59, 283.

⁷⁸ Bkz. Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 342.

⁷⁹ Özer Ergenç, “Ankara ve Konya”, s. 84.

⁸⁰ Mesela 1836 yılında İstanbul Kadılığı Mahkemesi Edirnekapı’daki kadının hususi konağıyken, bir yıl sonra mahkeme binası yeni gelen kadının Ayasofya’daki konağı olmuştur. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s. 246.

⁸¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisâdi ve İçtimâî Tarihi*, C. 2, s. 97.

Mahkeme olarak kullanmaya elverişli bir konağın ya da başka bir mekânın olmaması durumunda böyle bir yol tercih edilmiş olabilir. Ancak genel düşünce kadıların kendi ikamet ettikleri veya kiradadıkları büyük bir evde mahkeme hizmeti verdikleridir. Sicillerde bu durumu teyid edici belgeler mevcuttur. Örneğin 16. yüzyılın sonunda Ankara Kadılığı'na atanan Şemseddin Efendi, Mercan Bey'in evini mahkeme binası olarak kullanmak üzere kiralamıştır⁸².

Harput kadılarının da şehirde oturdukları ve kaza bölgesi içinde kalan bütün köylerin davalarını "meclis-i şer" veya "mahfil-i kazâ" denilen ve aynı zamanda kendilerinin de ikamet ettikleri bir mekândan yürüttükleri anlaşılmaktadır⁸³. Osmanlı kentlerinde Harput dâhil o tarihlerde resmi bir mahkeme binasının bulunmayışı dolayısıyla kadılar, muhtemelen büyük bir ev ya da konak satın alarak veya kiralayarak evin bir bölümünü kendi ev halkı ile yaşadığı özel bir mekân, diğer bir bölümünü de davaların görüldüğü mahkeme olarak kullanıyorlardı. Bu konuda elimizdeki Evâsıt-ı Receb 1072/ Mart 1662 tarihli bir satış hücceti nispeten aydınlatıcı olmaktadır. Söz konusu belgede Harput'un Meydan Mahallesi'nde Harput Kadısı Mustafa Efendi'nin Ayşe Hatun'un babasından miras kalan büyük bir evi 200 gurûşa satın aldığı bilgisi yer almaktadır⁸⁴. Meydan Mahallesi'nin şehrin en büyük mahallelerinden biri olması ve şehir merkezinde bulunması, ayrıca belgede evin bölümlerinden bahsedilirken "arz-gâhı" ile satıldığının ifade edilmesi, yukarıdaki akran örnekler dikkate alındığında evin belki de mahkeme amaçlı kullanılmaya müsait oluşu veya böyle bir düşünceyle özellikle satın alınmış olmasını muhtemel kılmaktadır.

İncelediğimiz döneme ait sicillerde resmi bir mahkeme binasının varlığına rastlanmazken satır aralarında geçen konak, saray gibi mekânların ise sancakbeyleri-zâbit- mütesellimler için tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Buraların gider ve çeşitli masrafları toplanan vergilerden karşılanmaktaydı. Mahkeme binası olarak kullanılan mekânın bakım masrafları ya bir vakfın geliri ile veya halkın ödediği vergilerden karşılanıyordu. Tevzi defterlerinde "mahkeme tariryesi" adı altında geçen masraflar bunu göstermektedir⁸⁵.

⁸² Feda Şamil Arık, *a.g.m.*, s. 15.

⁸³ "...Ahmed Çelebi meclis-i şer'i şerife gelüb..", *HŞS 391* : 147; "Yahya ibn-i Mahmud nâm ihtiyar meclis-i şeriât-ı garrâda", *HŞS 362* : 204; "Halil bin Hacı nâm kimse mahfil-i kazâda", *HŞS 382* : 265.

⁸⁴ *HŞS 382* : 111.

⁸⁵ Feda Şamil Arık, *a.g.m.*, s. 15.

Konuyla ilgili örnekleri karşılaştırdığımızda aynı mekânlar için toplanan para miktarının zamanla birkaç misli arttığı görülmektedir. Örneğin Harput’a ait 16 R.Evvel 1083/8 Temmuz 1672 tarihli bir avâriz kaydında “kazâ-i mezbûr zâbitinin saray kirası ve sâir masrafları için 80 esedî gurûş” bedel tespit olunmuştur⁸⁶. Bu tarihten yirmi yıl sonra Şevval 1104/Haziran 1693 tarihli bir belgede ise Harput sancakbeyinin saray kirası, döşeme bahâsı ve saraydârlarının masrafları için 200 gurûş tespit edilmiş ve bu bedel şehir avâriz-hânesinden 230 haneye tevzî edilmiştir⁸⁷. Belgenin sonlarına doğru mahkeme saraydârından bahisle 8 gurûş ücret verileceği belirtilmesine rağmen, mahkeme binasının varlığına ve yerine ilişkin her hangi bir tespit yapılamamaktadır⁸⁸.

Kadının duruşmasının herkese açık olması prensibi gereği İslâmiyetin ilk zamanlarından beri camilerin bu amaçla mahkeme yeri olarak seçilmiş olabileceğini ancak teoride mahkemenin ille de camide kurulması gibi bir kuralın olmadığına dikkat çeken Ortaylı, mezhepsel farklılıklardan dolayı Fatimîler, Eyyubîler ve Memlûkler devrinde de kadınların kendi evlerinde mahkeme kurduklarını ifade etmektedir⁸⁹.

Kadının evinin mahkeme ile iç içe olması ilk bakışta yadırganabilir. Ancak incelediğimiz tarihlerde Harput mahkemesinin gündemi çok yoğun değildir. Dolayısıyla adlî-ıdarî görevlerin yerine getirilmesi için kadı, emri altındaki yeterli miktarda mülâzim, kâtip ve muhziirlardan oluşan mahkeme heyetiyle daha büyük ve kendi evinin dışında bir mekâna ihtiyaç duymamış olabilir. Kaldı ki kadının yardımcıları arasında yer alan pek çok görevlinin direkt olarak kadının yanında bulunmadıklarını ve faaliyetlerini doğrudan kadıya bağlı olarak yerine getirmedikleri bilinmektedir. Şu halde bürokratik işlemleri yürütecek merkez kadronun kadı, nâib ve belli sayıdaki kâtipler ile muhziirlardan müteşekkil olduğu göz önünde bulundurulursa söz konusu dönemde mahkeme için müstakil veya çok daha büyük bir mekâna ihtiyaç duyulmadan kazâî işlemlerin yürütülmesi mümkün olmuştur. Dolayısıyla 1837 yılına kadar ayrıca resmi bir binaya ihtiyaç duyulmamıştır denilebilir.

⁸⁶ HŞS 362 : 414.

⁸⁷ HŞS 391 : 401.

⁸⁸ “Medine-i mezbûre zabıtine saray kirası verilmek adet olmağla...mahkeme saraydarına sekiz guruş ücret ki toplam bin sekizyüz doksan bir guruş olup...”, HŞS 362 : 414.

⁸⁹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehrinde Mahkeme”, s. 246.

Osmanlı mahkemelerinin gece-gündüz açık olduğu bilinmektedir. Ergenç, mahkemelerin yirmi dört saat açık olmasını yürütme (icrâ) erkini temsil eden ehl-i örfün her türlü tasarrufunun kadının denetimi ve gözetimi altında olmasına bağlamaktadır⁹⁰. Subaşı veya adamlarının gece şüpheli şahısları yakalayıp mahkemeye getirmeleri ve “gece nâibi” nin huzuruna çıkarmaları gibi pek çok örneğin sicillerde kayıtlı oluşu yine mahkemelerin aralıksız açık olduğunu göstermektedir⁹¹.

Bu konuyla ilgili elimizdeki bir sicil kaydı, Harput mahkemesinin de gece açık olduğunu göstermektedir. Örneğin gece vakti şarap içip belinde kılıçla Ebutâhir Mahallesi’nde bir hanımın evinin önünde yüksek sesle bağırarak Bekir bin Musa, Harput mütesellimi Hüseyin Ağa’nın adamı Halil Bey ve Yusuf Çavuş tarafından yakalanarak “gece ile mahkeme-i şer’ e ihzâr” edilmiştir⁹². Bazı mahkemelerin gece nâibi tarafından sabaha kadar nöbetle açık tutulduğu örneklerle sabit olsa da Harput mahkemesinde gece vakti hangi ehl-i şer’ yetkilisinin görevli olduğunun tespiti mümkün değildir.

Mahkemelerde duruşmaların açık yapıldığı “sicill-i mahfûz” denilen zabıt defterlerindeki (şer’iye sicili) her dava ile ilgili kaydın altındaki bazı kişilerin isimlerinin yer almasından (şühûdü’l hâl) anlaşılmaktadır⁹³. Görülen davanın önemi, niteliği, konusu, ilgili olduğu kişilere veya gruplara göre bu kişilerin sayıları artmakta veya azalabilmekteydi. En yüksek rütbeliden en sıradan kaza halkına kadar Müslüman veya gayri Müslim, zengin veya fakir herkes mahkemeye başvurarak bu duruşmalarda hakkını arayabilir veya davanın taraflarından biri ise şühûdü’l hâl veya udûlü’l müslimîn içerisine dâhil olabilirdi.

Şühûdü’l hâl denilen ve o kazanın ileri gelenleri arasından seçilen sayıları beş-altı veya daha fazla olan şahitler mahkemenin işleyişine veya karara her hangi bir şekilde müdahalede bulunmaz, sadece kadıların adil karar vermesinde orada bulunmaları sebebiyle dolaylı olarak etkili olurlardı. Bu durum İslam hukukunda içtihadın ferdi olması anlayışı ve uygulamasıyla yakından ilişkili olup, Batı hukukunda var olan ve hâkimin kararına doğrudan etki eden jüriden farklıdır⁹⁴.

⁹⁰ Özer Ergenç, “Ankara ve Konya”, s. 84.

⁹¹ İstanbul’da bu şekilde çalışan mahkemelerin varlığı hakkında bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisâdî ve İctimaî Tarihi*, C. II, s. 84-85.

⁹² HŞS 382 : 125.

⁹³ Şühûdü’l hâl için bkz. Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, S. 44, Ankara 2008, s. 25-44.

⁹⁴ Mehmet Akif Aydın, *a.g.e.*, s. 92 - 93.

Burada şühûdü’l hâl’in önemli bir denetim görevi yaptığı ve yargılamanın tarafsız yapılması konusunda müspet bir rol oynadığı söylenebilir.

Şühûdü’l hâl arasında bulunanların kimlikleri davanın içeriğine ve taraflarına göre değişiklik göstermektedir. Şehrin genelini ilgilendiren bir durum söz konusu olduğunda (vergi, hırsızlık, cinayet, kıtlık, sefer görevi) şehir kethüdası, müderrisler, yeniçeri ihtiyarları gibi şehrin önde gelenleri veya esnafı ilgilendiren bir durum söz konusu olduğunda esnaf şeyhleri veya ileri gelen yaşlıları davanın dinleyicileri arasında olabilirlerdi. Aynı şekilde yeniçerilerin taraf olduğu bir davada şühûdü’l hâl arasında bir iki yeniçerinin ulemadan birisinin davasında da yine şühûdü’l hâl arasında bu kesimden bazı isimlerin yer aldığı görülmektedir.

Örneğin 21 Zilhicce 1082/19 Nisan 1672 tarihli bir sicil kaydına göre olay şehrin tüm halkını ilgilendiren genel bir konu olduğu için davaya her kesimden geniş bir katılım söz konusudur. Harput ulemasından Ömer Efendi, Ahmed Efendi, Mehmed Efendi ve Molla Veysi ve sairleri sadât-ı kirâmdan Seyyid İbrahim Çelebi, Seyyid Osman Çelebi ve Seyyid Abdullah Çelebi ve sairleri ve ayân-ı vilayetten fahrü’l-akrân Serdar Ömer Çavuş, fahrü’l-akrân Seyyid Mehmed ve fahrü’l-akrân kethüdayeri Cercis Ağa, fahrü’l-akrân Alaybeyi Mustafa Ağa, dizdar Ömer Ağa ve fahrü’l-işbâh Mustafa Ağa ve Mehmed Bey, Mehmed Çelebi ve Mahmud Çelebi ile nefis-i şehir hacılarından el Hac Hasan, el Hac Abdurrahman ve el Hac Allahverdi ve Şeyh Kaya ve kethüdaları Mustafa Beşe ve bazarbaşı Seyyid Mevlüd ve sairleri ve nefis-i şehir zimmîlerinden Tomcan ve Hacik vesairleri meclisi-i şer’i şerifte hala medine-i mezbûr zabiti fahrü’l akrân Ömer Bey tarafından mütesellim olan fahrü’l akrân Mustafa Ağa mahzarında takriri-i kelimeler ederek, son zamanlarda bazı ihmaller yüzünden Harput’ta pek çok hırsızlık olayının yaşandığından şikâyet etmektedirler. Bunun bertaraf edilmesini istedikleri beyanı üzerine Harput zabiti Ömer Beğ tarafından mütesellim olan Mustafa Ağa’nın “eğer askerler, yeniçeriler, sipahlar ve kale neferleri görevlerinde ihmalkârlık gösterirlerse yeni adamlar tayin edeyim” sözü üzerine rıza gösterip, kavlı olmuşlardır.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sicillerde hemen her davanın altında şühûdü’l hâl bulunması davaların herkese açık yapıldığını göstermektedir. Burada göze çarpan ortak noktalardan birisi şühûdü’l hâl isimlerinin sicile kaydedilmeleri sırasında sosyal hiyerarşinin gözetilmesidir. Bu listelere sırasıyla eğer varsa önce kadı ve müderrisler, ardından ehl-i örf tatifesinden diğer görevliler, şehir kethüdası, muhızlılar ve yeniçerilerin

isimleri v.s. kaydedilmekteydi. Listenin uzayıp gitmesi durumunda ise geri kalanlar için “ve gayruhum mine’l hazirîn” ifadesi yazılarak şühûdü’l hâl listesi kapatılıyordu⁹⁵.

Bu ifade ile isimleri yazılmadan geçiştirilenlerin ise ya bir önceki görülmüş veya bir sonraki görülecek davanın tarafları veya bir meseleden dolayı kadı huzuruna gelenlerin aynı zamanda o anda görülmekte olan bir davanın dinleyicileri oldukları tahmin edilmektedir⁹⁶.

Kullandığımız sicillerde yer alan belgelere göre Müslüman halkla birlikte zimmîler de kendi aralarındaki veya Müslüman halkla olan hukuki meselelerini Harput mahkemesinde çözüme kavuşturuyorlardı. Müslüman halka nazaran daha az sıklıkta mahkemeye başvurdıkları anlaşılan zimmî Ermenilerin isimlerine kendi aralarındaki davalar hariç şühûdü’l hâl arasında pek rastlanmamaktadır. Müslümanların kendi aralarındaki davaların şahitleri arasında Ermeni milletinden kimsenin adı geçmezken, Ermenilerin kendi aralarındaki hukuki konularda Müslüman şahitlerin isimleri yer almaktadır. Örneğin Evâil-i Şaban /Nisan 1692 tarihli bir kayıta Mardik veled-i Arsun isimli bir Ermeni zimmînin tüm emlak ve arazisini hayatta olan çocukları arasında bölüştürmesi konu edilmektedir. Davanın şühûdü’l hâl kısmında dört Ermeni şahidin dışındaki tüm şahitler Müslümanlardan müteşekkildir⁹⁷.

4- Ferman ve Emirlere Göre Harput Kadılarının Görevleri

Şer’i ve örf’i hukukun uygulayıcısı, padişah otoritesinin ehl-i örf ile merkezden taşraya kadar geniş bir alandaki en önemli temsilcisi olan kadılar padişah tarafından “icrây-ı ahkâm-ı şer’iyye ve infâz-ı kavânin-i mer’iyye ve itmâm-ı hidemât-ı mîrîyye” eylemekle yetkili ve görevli kılınmışlardır⁹⁸.

Mahkemelerde yapılan her türlü işlemlerin suretlerinin yer aldığı şer’iye sicillerindeki zabıtların çeşitliliği kadının görev ve sorumluluklarının sadece yargıyla sınırlı olmadığını, adli görevlerinin yanında askerî, idarî, malî ve beledî gibi pek çok başlık altında zikredilebilecek meselelerin de üstesinden gelmek zorunda olduklarını göstermektedir.

⁹⁵ HŞS 382 : 317, 279; HŞS 362 : 201, 210.

⁹⁶ Bkz. Özer Ergenç, “Ankara ve Konya”, s. 84; Hülya Taş, *a.g.m.*, s. 33-34.

⁹⁷ HŞS 391 : 39.

⁹⁸ Özer Ergenç, “Ankara ve Konya”, s. 81.

Her şeyden önce bir kadının yapması gereken en öncelikli görevi, gönderilen ferman, irade, hüküm ve benzerlerini gerektiğinde başvurulmak üzere şer'îye sicil defterlerine kaydettirmekti. Zira gönderilen fermanların sicillere kaydedilmesi kanunnâmeler ile emredilmekteydi⁹⁹. Kadılar özellikle örfî hukuk kapsamındaki ihtilafları çözmek için sicile kayıtlı bu hüküm ve fermanlardan istifade ederdi. Osmanlı hukuk uygulamalarının yürürlük kaynağı olan bu fermanların defterlerde kayıtlı olması ve özellikle de ilgili olduğu kaza bölgesinde muhafaza edilmesi, devletin özen gösterdiği önemli konulardan birisiydi. Bu sebeple görev yeri değişen kadıların bu defterleri beraberinde götürmeleri yasaklanmıştır. Nitekim Niğde'ye bağlı Anduğu Kadısı kaçırıldığı 40-50 kadar sicil defteri sebebiyle cezalandırılmıştır¹⁰⁰.

Gönderilen emir ve fermanların sicile kaydedilmesi ve bu defterlerin muhafazası gibi öncelikli vazifelerinin dışında kadıların oldukça geniş görev ve yetkileri bulunmaktaydı. Bunlar genellikle adlî, idarî, mülkî, yönetim, belediye, maliye, askerî ve diğer görevleri gibi başlıklar altında kategorize edilmektedir¹⁰¹.

Harput sicillerindeki belgeler Harput kadılarının görev çeşitliliği ile ilgili pek çok bilgi sunmaktadır. Söz konusu belgelerden Harput kadılarının davaların yanında idarî olarak şehrin yönetim ve asayişini sağlamakla ilgili işlere baktıkları, esnaf loncalarını denetledikleri, üretim ve pazar yerlerini kontrol ettikleri (muhtesip, pazarbaşı, esnaf yiğitbaşı ile), cami ve vakıfları denetledikleri, buralara çeşitli görevliler atadıkları, şehrin çevre ve imar işleriyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca kendilerine fermanla bildirilen emirler doğrultusunda sefer esnasında askerin ihtiyacı olan erzak, yiyecek,

⁹⁹ Kanuni zamanına ait Silistre Livası Kanunnâmesi'nde "...ve bir husus ki hadis ola defterlerde kanunnâmelerde mestur ve mukayyed olmamış ola her kadılıkta anın gibi vaki olanları hakimü'l vakt ve mahkeme marifetiyle bir defa sorup ve vukuu üzere sicillatına kayd idüp anın emsali her vaki olan kazaya da anınla amel idüp tebdil ve tağyir olunmaya ve kat-ı niza ola.", Mehmet Akif Aydın, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehrinde Mahkeme", s. 259.

¹⁰¹ Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 152; Özer Ergenç, "Ankara ve Konya", s. 83-88; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi*, C. 2, s. 82-102. Şinasi Atundağ, "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler(20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 342-351; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, Ankara 1955, s. 49-51; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "İlmiye Teşkilatı", s. 83-132. Mehmet Akif Aydın, *a.g.e.*, s. 87- 91. Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s. 177-202; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 79-90; Feda Şamil Arık, *a.g.m.*, s. 25-53; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 207-222; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı", s.117-126;

içecek ve hayvanları temin etmek, hammaddelerin dağıtılmasına nezaret, miras paylaşımı, vergi tahsili, noterlik, hazineye ait gelir kaynaklarının iltizama verilmesinde gerekli resmi işlemleri yerine getirme, halkın sürekli ihtiyaç duyduğu temel maddelerin karaborsaya düşmesini engelleme, şehirde huzur ortamının bozulmaması için tembihlerde bulunma, tedbirler alma veya yasaklar koyma, emir ve yasalara uymayanları cezalandırma, hırsızlık, yaralama ve ölüm olaylarını yerinde keşfettirme, devlet ile reâyâ arasında arabuluculuk yapma gibi çeşitli görevleri yerine getirdikleri görülmektedir.

İncelediğimiz tarihlerde Harput beylerinin Avusturya harbi sebebi ile yerlerine vekil bırakarak seferlere katılmaları, başta şehrin güvenliği olmak üzere kadıya yeni sorumluluklar yüklemiştir. Böyle bir ortamda yani sefer ehlinin savaşa gitmesinin ardından ortaya çıkması muhtemel otorite boşluğu yine kadı tarafından giderilmekte, kamu ve özel hukuk alanına giren meselelere ilaveten ortaya çıkan her türlü yeni durumla muhatap olması bakımından kadı, şehir görevlileri arasında en ilk sıraya yükselmektedir.

Ayrıca incelediğimiz defterlerde gördüğümüz kadarıyla, merkezden ve Harput Sancağının bağlı olduğu Diyarbakır eyâlet divanından gönderilen belgelerin büyük çoğunluğunun Harput kadısına hitaben yazılmış olması, bu dönemde kadıların sancakbeyi/emîn/zâbit veya mütesellimlere nazaran daha aktif roller üstlendiklerine işaret etmektedir. Uygulamalara baktığımızda bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kadıların nüfuz ve kudretlerini kaybetmiş oldukları bilgisi, incelediğimiz dönemde henüz geçerli olmasa gerektir.

Askerî ve Malî Görevleri

Harput kadıları incelediğimiz dönemde yargı ve şehir yönetimine ilişkin görevlerine ilaveten ağırlıklı olarak merkezî ve yerel hükümetin talepte bulunduğu malî ve askerî konuların takibini yapmaktaydılar. Bunların bazıları, avârız vergilerini toplatmak, cizye tahsiline nezâret etmek¹⁰², Van Ocakları maâş bedelinin zamanında gönderilmesini sağlamak¹⁰³, Ocaklık mukâta'asının teftişi¹⁰⁴, sefer için halktan istenilenleri tedârik etmek¹⁰⁵, sefer ehlinin serhâdlere intikâlini hızlandırmak¹⁰⁶, hazinenin nakli için güvenlik tedbirleri almak¹⁰⁷ şeklinde sıralanabilir.

¹⁰² HŞS 391 : 337.

¹⁰³ HŞS 391 : 292, 399.

¹⁰⁴ HŞS 382 : 472, 473, 474; HŞS 362 : 527;

¹⁰⁵ HŞS 362 : 453, 454

¹⁰⁶ HŞS 362 : 425, 429, 441, 452, 462; HŞS 391 : 293, 322, 330, 332, 334, 389, 442.

¹⁰⁷ HŞS 362 : 386

Ayrıca Diyarbekir valilerine verilen sâlyâneleri mübâşirlere teslimi¹⁰⁸, şehirden geçen veya şehre gelen üst düzey yöneticilerin menzil ihtiyaçlarının görülmesi¹⁰⁹, kassâmlık¹¹⁰, yerlerini terk eden asker taifelerinin yerlerine iadesinin sağlanması¹¹¹ gibi konularla da yine Harput kadısı ilgilenmekteydi.

Kendisinden yapılması istenen işlerin büyük bir kısmı kadının aslı görevleri arasındaydı. Ancak bu taleplerin geneli incelendiğinde görüleceği gibi içinde bulunulan şartlar kadıya yeni sorumluluklar yüklemekteydi. Bu yüzden en kritik zamanlarda ve olumsuzlukların giderilmesi noktasında kadı âdeta bir kurtarıcı olarak algılanmaktaydı.

Her hangi bir emrin yerine getirilmemesi veya yaşanan gecikmeler sebebiyle emrin tekrarlanması durumunda sadece kadıya hitap edilmektedir ki, bu durumda muhatabın kadı olması, temsil ettiği makamın güvenilir ve yaptırım gücünün yüksek olması sebebiyle olsa gerektir.

Harput kadısının incelediğimiz dönemde en önemli görevlerinden birisi, Leh ve Avusturya seferleri dolayısıyla sancakta bulunan sefer ehlînin bir an önce yola çıkarılması için askerî erkân ile birlikte hareket etmesiydi. Bu konuda gönderilen fermanlarda kadı ile birlikte alaybeği, kethüdâyeri ve yeniçeri serdârına hitap edilmektedir¹¹². Nitekim aynı konuda tekrarlanan fermanlarda sefere gitmeyenlerin haklarından gelinmesi, yeniçeri ocağıyla ilişkilerinin kesilmesi, asker kıyafetinde gezdirilmeyip reâyâ arasına dâhil edilmeleri emredilmektedir¹¹³.

Harput kadısının incelediğimiz dönemde yerine getirmekle mükellef olduğu askerî görevleri çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin yine Harput kadısına hitap edilen bir buyruldu suretine göre esnafa uğrayarak ordu-bazâr ihrâc ettirmesi, mükemmel çadır ve aletler temin ederek mübâşirle acele Diyarbekir'e göndermesi istenmektedir¹¹⁴.

¹⁰⁸ HŞS 382 : 459; HŞS 362 : 415

¹⁰⁹ HŞS 391 : 363; HŞS 368 : 450.

¹¹⁰ HŞS 362 : 347, 428, 512; HŞS 382: 485.

¹¹¹ HŞS 391 : 336.

¹¹² Bu tür fermanların çoğunlukla genel bir anlam taşıdığı ve kol güzergâhındaki tüm kadınlara gönderildiği anlaşılıyor. Örneğin asker talebiyle ilgili 2 Şaban 1104/8 Nisan 1693 tarihli bir ferman suretinde Harput'tan Malatya, Sivas, Tokat, Zile, Amasya, Çorum, Çankırı, Bolu, Kastamonu ve Sapanca'ya kadar tüm kadılar zikredilmektedir. HŞS 391 : 333, 334.

¹¹³ HŞS 362 : 462; HŞS 391 : 430.

¹¹⁴ HŞS 382 : 434.

Bir diğer buyruhduda ise kadıdan Diyarbakir'den Edirne'ye doğru yola çıkan orduya, geçecekleri menzillerde sıkıntı çekmemeleri için gerekli malzemelerin bir listesi gönderilerek bunları temin etmesi ancak bu bahane ile “fukâraya zûlm” edilmemesi tenbihinde bulunmaktadır¹¹⁵. Bu tenbih aynı içerikli tüm belgelerde görülmektedir.

Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Örneğin askerî levâzımâtın karşılanması ile ilgili bir buyruhduda muhatap yine Harput kadısıdır. 22 Muharrem 1083/20 Mayıs 1672 tarihli ve Diyarbakir Valisi Hasan Paşa imzalı bir buyruhduda kadıdan şehir kethüdâsı ve melikler yardımıyla ordunun araba tekerleklerinin yağlanması için 30 batman kuyruk yağı, 150 çadır kazığı ve 15 tokmak tedârik etmesi, bedellerinin 1083 yılı ordu-bazâr sâlyânesinden düşülmesi istenmektedir¹¹⁶. Bir diğer belgede ise sefere giden eyâlet valisinin “sefer-i hümâyûn harçlığı” tâbir edilen hazinesinin arkadan kapıcılar kethüdâsı tarafından taşındığı ve Harput kaza sınırları içerisine vardıklarında gerekli yem ve yiyeceklerin temin edilerek Malatya'ya kadar en az 30-40 nefer ile gönderilmesi istenmektedir. Bu adamların güvenilir kişilerden seçilmesi hususunda kadı ve diğer askerî yetkililer özellikle uyarılmaktadır¹¹⁷.

Verilen bu örnekler aynı zamanda Harput kadısının, askerî alanda yürüttüğü faaliyetler ile sefer hazırlığının lojistik arka planı hakkında çeşitli ipuçları içermektedir.

Askerî alanda kadının görevini göstermesi açısından bir diğer örnek ise, mahallelere göre asker yoklamasının yine Harput kadısı tarafından yapılmasıdır¹¹⁸. 05 Muharrem 1083/3 Mayıs 1672 tarihli ve Hasan Paşa imzalı buyruhduda göre nefis-i Harput'ta bulunan yeniçeriler, kuloğulları ve dirlik tasarruf eden askerîler hakkında bilgi istenmektedir. Bunun için Harput kadısından kasabadaki imamları ve müezzinleri şer-i şerife davet etmesini, asker geçinen herkesin isimlerini, unvanlarını ve ekonomik durumlarını mahalleleri ile beraber deftere yazarak, tekrar kontrol ettikten sonra bir an evvel mübaşir ile Diyarbakir'e göndermesi buyurulmaktadır¹¹⁹.

¹¹⁵ HŞS 362 : 447.

¹¹⁶ HŞS 362 : 453, 454.

¹¹⁷ HŞS 362 : 499.

¹¹⁸ HŞS 391 : 329

¹¹⁹ HŞS 391 : 455.

Bu konudaki diğer bir belgede ise askerlerin sefere çağrıldıklarında türlü bahanelerle gitmemeleri veya ortadan kaybolmaları halinde, askerlik ile ilişkilerinin kesileceği, reâyâ zümresine tâbi olacakları ve kadının yakın denetimine tâbi tutulacakları vurgulanmaktadır¹²⁰.

Askerî konularda Harput kadısının şüphesiz en önem taşıyan görevi, savaş gibi olağanüstü durumlarda toplanacak vergilerin esnafa ve ahaliye taksim edildiği şekliyle bir an önce görevlilerce toplatılmasını sağlamak ve vakit geçirmeden seferde bulunan orduya ulaştırmaktı.

Ancak vergilerin toplanmasında bazı güçlükler yaşanmaktaydı¹²¹. Savaşlar sebebiyle vergilerin tahsil edilmesi çok zor ve önemli bir sorundu. Harput kadısının askerî-malî görevlerinin başında bedel-i nüzûl, bedel-i sürsât, bedel-i beldâr¹²², bedel-i seferiye, ordu-bazâr akçası¹²³, donanma sâlyânesi gibi avârız türü vergileri toplamak geliyordu. Ayrıca öşür ile zimmîlerden alınan cizye ve Diyarbekir valilerine eskiden beri verilmesi âdet olan vergilerin tahsili de Harput kadısının görevleri arasında olduğundan sefer zamanında kadının atacağı hızlı adımlar ve yapacağı organizasyon çok büyük bir önem arz etmekteydi.

Vergi Tahsili

İncelediğimiz dönemde tekâlif-i örfiye vergilerinden olan nüzul ve sürsat vergilerinin yine kadı yardımıyla tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Askerî ve malî bir terim olan nüzul, askerî bir kıtanın beslenmesi için belli miktardaki zahirenin temini ve daha önce belirlenmiş bir yerde (menzilde) hazır bulundurulmasını ifade etmektedir.

Nüzul, önceleri askerlerin geçecekleri yolun yakınında bulunan köy ve kasabalardan askerinin ihtiyacını karşılamak üzere önceden tespit edilen menzillere getirilirken 16. yüzyıl sonlarına doğru sınırlarda çarpışan askerler için gereken un ve arpa belirli yerlerdeki ambarlarda toplanmakta ve buradan cephedeki orduya iletilmekteydi¹²⁴.

¹²⁰ HŞS 362 : 462.

¹²¹ Bu konuda örnekler ve ayrıntılar için bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Sorunu", V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 1989, s. 499-505.

¹²² HŞS 368 : 454.

¹²³ HŞS 368 : 457; HŞS 362 : 414.

¹²⁴ Lütfü Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s. 69.

Doğrudan ziraî mahsûlden alınan öşür ve salâriye gibi vergiler çiftçiye mükellef tuttuğu halde nüzul, yalnızca kazaya (kadının sorumluluk bölgesine) aitti. Bu sebeple kadılar adlî görevlerinin yanında nüzul ve sürsat gibi vergilerin toplanıp istenilen yere sevkinden de sorumluydular.

Eskiden bölgenin hububat üretimine göre miktarı farklı ve genellikle aynî olarak belirlenen nüzul(un ve arpa) ve sürsat (un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, saman) vergileri incelediğimiz dönemde nakdî alınmaktadır. Örneğin 17 C.E.1104/24 Ocak 1693 tarihli fermanında, avâriz-hânesi hesabına göre her haneden mevkûfat defterinde belirtilen miktar üzerinden akça toplanması emredilmektedir¹²⁵.

Bu konudaki benzer örneklerde, esnaf ile şehirdeki ve köylerdeki hanelerden belirli aralıklarla söz konusu verginin yine nakit olarak alındığını görmekteyiz¹²⁶. Safer 1103/Kasım 1691 tarihli mektupta Harput kazasındaki 281,5 avâriz-hânesinin her birinden nüzûl malına mahsup yedişer gurüş alınması ve kadının bunu “vilâyet-i ayân ma’rifetiyle” gerçekleştirmesi istenmektedir¹²⁷.

Söz konusu vergilerin toplanması sırasında görevlilerin yaptığı yolsuzluklar, vergilerin halktan sık aralıklarla mükerrer toplanması, vergi vermemek için türlü hilelere başvurulması ve eşkıyalık gibi şikâyetlerin başkente ulaşması üzerine¹²⁸ gibi toplanamayan vergiler hakkında, Harput kadısı başta olmak üzere yine yerel idarecilere hitaben ferman, buyruldu ve mektuplar gönderilmiştir. Bunların bazılarında kadının teftiş yetkisini kullanması istenirken, diğerlerinde ise kadı ve ehl-i örf bilgilendirilmektedir.

Örneğin 13 C.E.1104/ 20 Ocak 1693 tarihli ve Edirne mahreçli bir ferman ile Harput, Pertek, Çemişkezek, Sağman ve Mazgird kazalarında oturan ehl-i zimmîlerin cizye ödememek için türlü hilelere başvurmaları ile ilgili kaza kadıları uyarılmaktadır¹²⁹. Fermanında özetle, zimmîlerin ekonomik durumlarına göre düzenlenmiş âlâ, evsât ve ednâ tezkereleriyle cizyelerini ödemeleri gerekirken, hile yaparak kâğıtlarını değiştirdikleri ve bu sebeple her birinden ale’s-seviye ikişer şerîfî altın alınması emredilmektedir¹³⁰.

¹²⁵ HŞS 391 : 341 Bu belgede ayrıca o tarihte piyasada bulunan paraların değerleri de verilmektedir. Örneğin, alınan her 110 akça 1 esedî “ba-penc” gurüş, penc frengi altın 2, 5 gurüş, şerîfî altın 2 gurüş ve 1 rub’, hâlisü’l-ayar paranın her biri 41 esedî gurüş gibi).

¹²⁶ HŞS 391 : 299, 384 (Esnaf), 304 (Köyler).

¹²⁷ HŞS 391 : 380.

¹²⁸ Vergi memurunun parasının gasb edilmesi ve vergi tahsiline giden memurların yaralanmaları hakkında bkz. HŞS 362 : 181, 492.

¹²⁹ HŞS 391 : 337. Ayrıca 1691-1695 tarihleri arasında cizye kağıtları üzerinde devlet eliyle gerçekleştirilen değişiklikler ve bu konuda yayınlanan emirler hakkında bkz. Yücel

Aynı konuda Harput kadısına gönderilen bir başka fermanla veba salgımına işaret edilerek zimmîler dâhil pek çok kişinin öldüğü, defterde belirtilen rakam ile cizyenin toplandığı yerlerde yaşayanların sayılarının tutmadığı, bu durumun “taraf-ı mîrîye gadr ve zarar” olduğu belirtilerek daha sağlam defter tutmaları istenmektedir. Ayrıca bazı zimmîlerin kendilerini tercüman, rahib veya patrik gibi tanıtip “ruhbandan cizye alınmaz deyû” inat ederek vergilerini ödemeseler dahi cizyelerinin alınması, defterlerinin kadı tarafından kontrol edilerek imzalanması sıkı sıkıya tenbih edilmektedir¹³¹.

Vergi tahsili konusunda kazanın en etkin yöneticisi durumunda olan ve eksik toplanan vergilerin tamamına erdirilmesi için doğrudan muhatap kabul edilen Harput kadısı, vergi uygulamasındaki değişiklikler konusunda zaman zaman bilgilendirilmekteydi. Örneğin Osman Beğ adlı köyde yaşayan ahalinin maddi gücünün yetersizliği ve fakirliğinden dolayı avarız hanesi taksiminde düzenleme yapıldığı yine bir başka örnekte Haftasar karyesi ahalesinin perişan olması nedeni ile iki buçuk olan avârız- hânesinin tenzil edilerek yarım avârız- hâne hesabı ile vergilerinin alınacağına dair Harput kadısını bilgilendiren ferman gönderilmiştir¹³².

Bazı durumlarda ise Harput kadısının “arz yetkisini” kullanarak ödeme güçlüğü çeken kaza halkının vergi yükünde indirim yapılmasını teklif ettiği görülmektedir. Örneğin Harput Kadısı Mevlanâ İbrahim’in “arzi” üzerine avârız miktarında o yıla mahsus indirim yapıldığı anlaşılmaktadır¹³³.

Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nda Vergi Sorunu”, s. 500.

¹³⁰ Cizye ve haraç vergileri şer’î vergiler olduğu için toplanması konusunda oldukça titizlik gösterilmiştir. Bu verginin mükelleflerine verilmek üzere âlâ, evsât, ednâ mühürlerini taşıyan renkli tevzi kâğıtları düzenlenmiştir. Bunların üzerinde cizyenin ait olduğu sene, sınıfı, cizye muhasebesi, baş hazinedar ve cizye mülteziminin adları bulunmaktaydı. Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye”, (Çev. Şinasi. Altundağ), *Belleten*, C.VII, S. 29-32, Ankara 1944; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, LV, 212-214, (1991), s. 371-391; Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000; Bahaeddin Yediyıldız, “İslam Hukukunda Zimmîlerin Yeri”, *Türk Kültürü*, C. XXV, S. 290, Ankara 1987, s.335-339. Ayrıca bunların 18. yüzyılda cizye ödememek için başvurdukları hileler için bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nda Vergi Sorunu”, s. 499-505.

¹³¹ 3 C.A. 1103/21 Şubat 1692 tarihli fermanla ayrıca zenginlerden 48 dirhem gümüş veya 3 dinar, orta hallilerden 24 dirhem gümüş veya 2 dinar, fakirlerden ise 12 dirhem gümüş veya 1 dinar alınacağı belirtilmektedir. *HŞS* 391 : 47.

¹³² *HŞS* 391 : 295, 318, 439, 440; *HŞS* 362 : 438.

¹³³ *HŞS* 382 : 339.

Harput Sancağı gelirlerinin 1052/1642’de Diyarbekir hazinesinden tayin olunan maaşları karşılığında yıllık kırk bin guruş olmak üzere “Van kalesi neferâtı mevâcibleri için Ocaklık” şeklinde tahsis edilmesi¹³⁴ ve daha sonra mukâta’aya dönüştürülerek gelirlerinin Van Ocaklarına bağlanması, bazı sorunlara yol açmıştır. Değişik tarihlerde mukâta’ayı iltizâm edenlerin sancağın gelirlerini tahsil etmesi için ikinci kez bir başkasına iltizâma vermeleriyle ortaya çıkan “pâre mültezimleri” nin halktan haksız yere vergi toplamasıyla baş gösteren şikâyetler, Harput kadısının gündemini meşgul eden diğer önemli konulardandı¹³⁵.

Sicillerde kayıtlı çeşitli buyruldu ve mektupların içeriklerinden mukâta’anın denetiminden de sorumlu oldukları anlaşılan Harput kadılarının bir başka malî görevi mültezimlerin iltizam sözleşmelerinde taahhüd ettikleri meblağı ödemeye yanaşmadıkları için şer’ yetkisini kullanarak tahsilatı gerçekleştirmesiydi. Örneğin 1072/1662 tarihli bir buyruldu Harput mukâta’asının önceki emîni Ömer Bey’in zimmetinde kalan paranın şer’ ile tahsil edilip Diyarbekir’den gönderilen mübaşire teslimi istenmektedir¹³⁶. Nitekim Harput kadılarının devlete ait vergilerin toplanmasına nezaret etmelerinden başka yine vergi konusu ile ilgili mahkemeye yansıyan şikâyetlerin çözüme kavuşturulması veya suiistimallerin giderilmesi için gönderilen fermanların gereğini yapmak gibi görevleri vardı. Mesela kayıtlı olduğu yerlerden ayrılıp Harput’a yerleşen reâyâdan üzerlerine isabet eden resimlerin kanun üzere alınması için bir buyruldu gönderilmiştir¹³⁷.

Ehl-i örf tarafından vergi toplamada yapılan usulsüzlüklerin bertaraf edilmesi işi yine fermanla Harput kadısına havale edilmektedir¹³⁸. Zenteric köyü topraklarının üç yıl süre ile boş bırakılması ve daha sonra bu toprakları tapu ile tasarruf eden kişinin ziraat ederek ve kanun üzere öşrünü verdiği halde yeniden haksız vergi ödemek zorunda kaldığı yönündeki şikâyetinin muhatabı yine Harput kadısıdır¹³⁹.

Görüldüğü gibi 17. yüzyılın ikinci yarısında Harput kadıları yargı ve sair görevlerinin yanında (belki de çoğunlukla) merkezî ve yerel hükûmetçe kendilerinden istenen malî ve askerî talepleri yerine getirmeye çalışıyorlardı.

¹³⁴ İbrahim Erdoğan, *a.g.t.*, s. 83.

¹³⁵ HŞS 391 : 402, 405, 417, 421.

¹³⁶ HŞS 382 : 517.

¹³⁷ HŞS 362 : 457.

¹³⁸ HŞS 362 : 473.

¹³⁹ HŞS 362 : 493.

Bu açıdan bakıldığında göze çarpan en önemli ayrıntı, mahkeme ile kadının avâriz cinsi vergilerin toplanması ve devam eden savaşlar sebebiyle artan askerî ihtiyaçların giderilmesi noktasında yoğun baskı altında tutulmalarıydı.

Keşif Görevi ve Yardımcıları

Yukarıda bahsedilen askerî ve malî görevlerinin dışında kadıların, kamu ve özel hukuk alanına giren adlî konulardaki işleri de doğal olarak devam etmekteydi. Klasik olarak Harput kadısı, yakın çevresindeki nâib, kâtipler ve muhızlılarla daha ötede ise subaşı, muhtesib ve diğer görevliler ile şehri ve reâyâyı ilgilendiren çeşitli konulardaki görevlerini yerine getirmekteydi.

Bu görevler arasında incelediğimiz dönemde Harput mahkemesinin keşif için görevli yollaması, belgelerde çok sık görülen bir durumdur. Örneğin Temmuz 1692 tarihli bir hüccete göre taraflar arasında bağ suyunun kullanımı yüzünden çıkan anlaşmazlık sebebiyle meydana gelen zararın keşfi için mahkeme tarafından Mevlanâ Ahmed Efendi¹⁴⁰, Dirican aşiretinin köy basarak adam yaralaması ve hayvanları kaçırması üzerine İlyas Efendi¹⁴¹, 12 Zilhicce 1103/25 Ağustos 1692'de Behrimaz Nahiyesinde bir köyde şakîlerin yol kesip adam yaralamaları üzerine Mustafa Efendi¹⁴², 7 Receb 1104/14 Mart 1693 tarihinde evinin önünde ateşle oynarken kazara yanarak ölen 4 yaşındaki Neslihan'ın ölümünü keşif için yine İlyas Efendi¹⁴³, 15 R.A. 1133/13 Mart 1721'de ise Harput'a bağlı Uluâbâd Nahiyesinde Haringid Çayında boğulan İsmail'i yerinde keşif için mahkeme tarafından Nâib Mevlanâ es-Seyyid Hacı Ömer Efendi¹⁴⁴, Evâil-i Safer 1083/Haziran 1672 tarihinde İlmili ve Ağıl köyleri arasındaki çayır ve otlak anlaşmazlığı sebebiyle köy sınırlarının keşfine Mevlana Mehmed, kar dökülen alanın mülkiyetini keşif için Feyzullah Çelebi¹⁴⁵, Evâil-i Şaban 1083/Kasım 1672 tarihli hüccete göre ise dirlik sahipleriyle Kehli ve Hozektek köylüleri arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesi için mahkemeden nâib istenmesi üzerine Mevlanâ Muhammed Efendi keşif için tayin olunmuştur¹⁴⁶.

¹⁴⁰ HŞS 391 : 4.

¹⁴¹ Evâil-i Ramazan 1103/ Mayıs 1692 tarihli hüccete göre mahkeme tarafından gönderilen İlyas Efendi, aşiretin kethüdası Şaban ve diğer ileri gelenlerle birlikte köyde "akd-i meclis-i şer'i-şerif" eylemişlerdir. HŞS 391 : 58.

¹⁴² HŞS 391 : 87.

¹⁴³ HŞS 391 : 181.

¹⁴⁴ HŞS 391 : 471. Daha önce belirtildiği üzere söz konusu defterin son 10 sayfası 1720'den sonraki tarihe aittir.

¹⁴⁵ Evâhir-i Safer 1083/Haziran 1672, HŞS 362 : 139.

¹⁴⁶ HŞS 362 : 271.

Sipahilerin aralarında bu tür sınır anlaşmazlıklarının zamana zaman yaşandığı görülmektedir. Örneğin Harput'a bağlı Behrimâz nahiyesindeki bir köy sipahisi ile sınıra yakın Malatya Sancağı'na bağlı bir köyün zâimi arasında, köyün sınırı yüzünden çıkan tartışmanın halledilmesi için Harput kadısı Abdullah Efendi, nâib olarak Hüseyin Efendi'yi görevlendirmiştir¹⁴⁷.

Görüldüğü gibi keşif için nâib görevlendirme iki şekilde mümkündür. Karşı tarafın istemesi ve kamuya ait bir olayın aydınlığa kavuşturulması için bu görevlendirmeler yapılmaktaydı. Mahkemenin keşif için nâib olarak görevlendirdiği kişiler, çoğunlukla medreselerdeki müderrisler ile seyyid, molla, efendi, çelebi unvanlı kişilerden seçiliyordu¹⁴⁸. Keşif mahkemeye talep üzerine gerçekleştirilirken görevlendirilen nâib izlenimlerini "ketb ve imlâ ile gelüb meclis-i şer'e inha" suretiyle kadı huzurunda bizzat ikrar etmekteydi¹⁴⁹. Örneğin Aşağı Huh mezrasında tandıra düşüp yanan 3 yaşındaki çocuğun durumunu keşfe giden Molla Ömer için belgenin başında, "mahallinde keşf ve imlâ ile gelüb meclis-i şer-i garrâda inhâ eylemek için bit-taleb es-Seyyid Molla Ömer" ifadesi yer almaktadır¹⁵⁰. Ayrıca bu nâiblerin yanına daha alt hizmetteki başka bir mahkeme görevlisinin de refakat ettiği anlaşılmaktadır¹⁵¹.

Nâib olarak görevlendirilen bu kişilerin keşif görevi sırasında her hangi bir ücret alıp almadıklarını gösteren belgelere sahip değiliz. Ancak avâriz vergilerinin toplanması sırasında Harput kadısı tarafından atanan nâibe, toplanan vergiden belirli bir ücret ödendiğine göre¹⁵², keşif için bazen günlerce sürecek bir yolculuğa çıkacakların elbette bu masraflarını cebinden karşılaması beklenemezdi. Muhtemelen bu kişilerin günlük masrafları da bir şekilde karşılanmaktaydı.

Harput mahkemesi yerine şikâyet hakkını divân-ı Âmid'e arz-ı hâl sunarak kullananlar için Diyarbekir kâim-makâmlarının mübaşir yollamaları incelediğimiz tarihlerde mahkemenin gündemini ve dolayısıyla Harput kadısını meşgul eden konular arasındadır¹⁵³.

¹⁴⁷ HŞS 388 : 35.

¹⁴⁸ HŞS 391 : 59, 283; HŞS 382 : 295.

¹⁴⁹ HŞS 391 : 181.

¹⁵⁰ HŞS 388 : 26.

¹⁵¹ 2 Şevval 1122/23 Kasım 1710 tarihli kayda göre Şahsuvar karyesinde keşif için "bit-taleb Molla Ebubekir ve hüddâm-ı mahkmeden Mustafa tayin ve irsal olunmuştur.", HŞS 388 : 32. "Seyyid Molla İsmail ve adamımız Mustafa tayin olmağla..", HŞS 388 : 81.

¹⁵² HŞS368 : 454, 455.

¹⁵³ HŞS 362 : 383, 421, 435, 449; HŞS 391 : 350, 385, 393; HŞS 382 : 478..

Bu arzlar kadı aracılığıyla veya bizzat yapılabildiği gibi şahsen yapılan müracaatlarla ilgili kadıya gönderilen buyruclularda, önce iddianın doğruluğunun tespit edilmesi ve ardından olaya müdahalede bulunulması bildirilmektedir.¹⁵⁴

Denetim ve Tayin Görevi

Buraya kadar verilen örneklerin dışında Harput kadısının şehirdeki beratlıları denetleyerek “kendi umûru ile meşgul olmayanları” merkeze bildiren yerlerine başkalarını tayin ettirebildiğini görmekteyiz. Örneğin 19 Ramazan 1123/4 Haziran 1692 tarihli berata göre Harput Âhi Musa Mescidi’nin imamı olan es-Seyyid İbrahim “ticarete sülûk etmesi” tespit ve gerekçesi ile kadının arzına binâen görevinden alınarak, yerine Ali imam tayin edilmiştir¹⁵⁵. Yine Evâsıt-ı Şaban 1104/Nisan 1693 tarihli berattan anlaşıldığına göre, Harput’ta Cami-i Kebir’de hâtiplik yapan Ali’nin kendi halinde olmayıp, cemâate zararının olduğu yönünde Harput Kadısı İsmail Efendi’nin arzı sonucu, Ali’nin yerine günlük üç akça ile Ebubekir tayin edilmiştir¹⁵⁶. Bunların dışında gerçekleştirildiğini gördüğümüz bazı tayinler, kadının haklarında olumlu görüş bildirdikleri kişilerin belirli görevlere nasbı yönündedir¹⁵⁷.

Bu tayinlerden bir kısmı padişah değiştiğinden dolayı beratın yenilenmesi şeklinde (mesela, Harput Bazârbaşı Hâlid ve Zâhiriye Camisi imamı Seyyid Yasin’in görev beratları II. Ahmed’in cülûs-ı hümayunu nedeniyle yenilenmiştir), bir kısmı ise daha önce yapılan tayinlerde sonradan yanlışlık yapıldığının anlaşılması üzerine görevin iadesi şeklindedir. Mesela 15 seneden beri Âhi Musa Mescidi’nde imamlık yapan İlyas’a cami görevlilerinden birisinin iftirâ ederek imamlık görevini ondan alması, daha sonra İlyas’ın suçsuz ve kusursuz olduğunun anlaşılması üzerine tekrar İlyas’a imamlık verilmesi gibi. Bu konuda yine Harput Âhi Musa Mescidi imamı Abdurrahim’in azlini gerektiren kusuru yok iken Ali ve İlyas’ın gadr ile vazifeyi aldıklarının anlaşılması üzerine her ikisi de görevlerinden ref’ edilerek Abdurrâhim’e tekrar imamlık vazifesi tevcih edilmiştir¹⁵⁸. Aynı şekilde Harput Medrese Camisi’nin müezzini olan seyyid İsmail’in yerine hile yoluyla berât alarak atanan Ebubekir’in haksız olduğunun anlaşılması

¹⁵⁴ “... emrim üzerine ‘amel edüb dahi göresin fi’l-vâkî dediği gibi ise.’”, HŞS 278 : 87.

¹⁵⁵ HŞS 391:371

¹⁵⁶ HŞS 391:325

¹⁵⁷ HŞS 391: 451, 484, 326.

¹⁵⁸ HŞS 391: 388

üzerine Harput kadısının durumu padişaha arz etmesi sonucu seyyid İsmail'e tekrar müezzinlik berâtı verilmiştir¹⁵⁹.

Kadıların cami ve mescit gibi dini kurumlara arz yetkisini kullanarak gerçekleştirdiği tayin ve görevden almalar sadece bu dini kurumlarla sınırlı değildi. Harput'taki vakıflar üzerinde de denetim ve görevli tayin etme yetkisi vardı. Bütün vakıfların görevlilerinin denetimi, atanma ve azillerinde arz yetkisi kadıya aitti. Bu konuda da yine elimizdeki siciller çeşitli örnekler ihtiva etmektedir. Örneğin Harput Cami-i Kebir Vakfı'na, Arslaniye (Esediyeye) Medresesi Vakfı'na ve Mollakendi köyündeki Ahmed Peykerici vakfı için görevli tayinleri yine Harput kadısının arzına binaen gönderilen beratlarla gerçekleşmiştir¹⁶⁰.

Beratla atanan bu görevliler vakıfla ilgili bütün işlemlerini, onarım, genişletme, bakım gibi yapacakları harcamaları gerçekleştirebilmek için kadıdan izin almak zorundaydılar. Örneğin Harput Kalesi sakinlerinden Mehmed Beğ ibn-i Mustafa'nın, cediti Bekir Çavuş'un bina eylediği ve mescide vakf eylediği dükkânların harap olması nedeniyle Ahmed Beğ ibn-i Mehmed'e dükkânları satabilmesi için kadıdan müsaade istemektedir¹⁶¹. Bir diğer örnekte ise Harput Cami-i Kebir'inin hatibi, iki aşiran, iki hafız ve vakfın mütevellisi Ali Efendi cami vakfına ait iki kıta dükkânın caminin birinci imamı Halil Efendi tarafından tasarruf edildiğini belirtmekte, ancak mürtezika vermediğinden dolayı "icrây-ı hak" olunmasını Harput kadısından talep etmektedirler¹⁶².

Menzilci, pazarbaşı, şehir kethüdası, esnaf şeyhlerinin atanma veya tayini yine kadının arzına istinaden İstanbul'dan gönderilen beratlarla gerçekleşiyordu.

Diğer Görevleri

Kadının diğer görevleri arasında sanatkâr ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kuralların gözetimi, fiyat tespiti, şehirlerin altyapı tesislerinin denetimi, imar nizamının korunmasını gözetme, vakıfların yöneticilerini denetleme, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak gibi çok çeşitli görevleri vardı.

¹⁵⁹ HŞS 391 : 313.

¹⁶⁰ HŞS 391 : 395, 400, 369.

¹⁶¹ HŞS 391 : 107

¹⁶² HŞS 391 : 200.

Kadılar aynı zamanda şehir veya kazanın beledî hizmetlerinden sorumlu bir görevliydi. Çarşı pazarın teftişini muhtesib yardımıyla sağlayan kadınların şehrin imar ve bayındırlık işleriyle ilgilenmesi de görevleri arasındaydı. Şehrin görüntüsünü bozan, hizmetleri aksatan veya başkalarının hareket alanını kısıtlayan yapıların bilirkişilerin görüşü alındıktan sonra kadının emriyle yıkılabildiğine dair örnekler mevcuttur¹⁶³. Bu konuda elimizdeki örneklerden kadının halktan gelen belediye işleriyle ilgili şikâyetlere tepkisiz kalmadığını öğrenmekteyiz. Örneğin, Evâil-i R.A. 1104/Ağustos 1672 tarihli bir hüccette belirtildiğine göre Sarahatun Mahallesi sakinleri, zimmî Ohan'ın ev inşâsına karşı çıkmaktadırlar. Çünkü yapılmakta olan ev, su kuyularına yakın olduğu gibi sık kullanılan bir yol üzerindedir. Durumu yerinde keşfedip mahkemeyi bilgilendirmek üzere mahalle imamı Mehmed Efendi ve cemaâten bazı kişiler yollanmıştır¹⁶⁴.

Beledî hizmetlerin dışında incelediğimiz dönemde ve sicillerde kadınların bir nevi noterlik hizmeti olan vakfiye düzenleme, alacak verecek senetleri yapma, yetimlerin mallarının nasıl idare edileceğinin hesabını yapma, tapu kayıtlarını düzenleme, nikâh, evlenme, boşanma, miras bölüştürme, vâsi tayin ve azli gibi görevlerle birlikte cürüm ve cinayet davalarını mahkemede hükme bağlama gibi klasik ve kısaca en büyük şer' yetkilisi olarak görevinin dini niteliği sebebiyle insanın olduğu her yerde denetim ve müdahale yetkisi vardı denilebilir.

Sonuç

Çok geniş yetki ve görev salâhiyetine sahip kadınların bütün görevlerinin ince detaylarına girmek elimizdeki belge grubuna göre mümkün görünmemektedir. Buna rağmen elimizdeki Harput şer'iyeye sicillerine göre bu çalışmada yapılan tespitler, Harput kadınlarının söz konusu dönemde klasik döneme kıyasla yerine getirdikleri görevlerin boyutunda ve yoğunluğunda, meydana gelen değişmelerin takip edilmesi hakkında fikir verebilecek zenginliktedir.

Ortaya çıkan sonuç ise 17. yüzyılın ikinci yarısında Harput'ta görevli kadınların özlük haklarında (aldıkları ücretler, görev süreleri) çok belirgin değişikliklerin yaşanmadığıdır. Kadınların 200 akçe yevmiye ile bir yıllığına atandıkları, kazanın zaman zaman arpalık olarak tevcih edildiği, ekonomik krizden kadınların da etkilendikleri anlaşılmaktadır.

¹⁶³ Kayseri, Konya, Isparta örnekleri için bkz. Yusuf Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 151-153.

¹⁶⁴ HŞS 391 : 314

Belgelerde geçen ve nâib olarak bahsedilen kişiler daimi statüde olmayıp keşif amacıyla kadı tarafından atanmışlardır. Mahkemenin aynı zamanda kadının ikamet ettiği bir mekân olduğu ve gece açık bulunduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme gündemi günlük olayların seyrekliği karşısında sefer telaşı ile gönderilen fermanların gereğini yerine getirme yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. Diyarbakır valilerinin Harput'tan alacağı vergilerin bir an önce tahsili için kadılara yoğun baskıları söz konusudur. Sancağı iltizam edenlerin yaptıkları yolsuzluklar ve taksitlerini zamanında ödememeleri de kadının takipçisi olduğu başlıca konular arasındadır. Askeri ve mali konularda gönderilen emirlerin tekrarlanması mahkemeyi adli işlerin yürütülmesinden ziyade şehrin ileri gelenleriyle avârız türü vergilerin tevzî ve tahsili için toplanılan bir yer haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Kaynakları

382 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili (1661-1662)

368 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili (1663-1664)

362 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili (1671-1673)

391 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili (1691-1693)

388 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili (1710-1713)

B-Kitap ve Makaleler

ABACI, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, Ankara 1955.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2, Ankara 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. 6, İstanbul 1992.

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004.

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999.

ALTUNDAĞ Şinasi, "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 342-354.

ARIK, Feda Şamil, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 8, Ankara 1997, s. 1-72.

AYDIN, Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (1535-1566)*, Ankara 1998.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 341-344.

AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1996.

BALTACI, Cahit, "Arpalık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1999, s. 392-393.

BAYINDIR, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul, 1986.

BEYAZIT, Yasemin, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi", *Bellekten*, C. LXXIII, S. 267, Ankara 2009, s. 423-442.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

DEMİR, Abdullah Demir, *Osmanlı Mahkemesi*, İzmir 2010.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 417-439.

ERCAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Bellekten*, LV, 212-214, Ankara 1991, s. 371-391.

ERDOĞDU, İbrahim Erdoğan, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri: Harput Örneği*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

ERDOĞDU, İbrahim, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Harput Esnafı ve Ticari Olanakları: Değişim Açısından Bazı Gözlemler", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 32, Ankara 2007, s. 259-284.

ERDOĞDU, İbrahim, "Sancaktan Mukâta'aya Geçiş Sürecinde Harput Sancağı'nda Ehl-i Örf Taifesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 20, Ankara 2009, s. 117-147.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2012.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006.

FAROQHİ, Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, İstanbul 2003.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer- KILIÇ, Selda, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 38, Ankara 2005, s. 31-53.

GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 187-213.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Arpalık”, *İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1978, s. 592-595.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım Ankara 1948)*, Ankara 1952, s. 433-444.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, C.VI, İstanbul 2000, s.77-88.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1996.

İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. II, S. 3-4, Ankara 1967, s. 49-145.

İNALCIK, Halil, (Edt), *Adâlet Kitabı*, Ankara 2012.

İNALCIK, Halil, “Mahkeme”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII., s. 149-151.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 10, 1983, s. 221-231.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", *Bellekten*, C. 61, S. 232, Ankara 1988, s. 597-700.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

MARDİN, Ebül’ula, “Kadı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI., s. 42-46.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, İstanbul 2000.

NEDKOFF, Christoff , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye”, (Çev. Şinasi. Altundağ), *Bellekten*, C.VII, S. 29-32, Ankara 1944, s. 599-652.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun 1986, s. 140-155.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1976, s. 95-107.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1- 4, Ankara 1977, s. 117-127.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)", *Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan*, Ankara, 1977, s. 245-264.

ORTAYLI, İlber., *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara 2000.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.

TAŞ, Hülya, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühüdü'l Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, S. 44, Ankara 2008, s. 25-43.

TURAN, Şerafettin, " XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi Yıllığı 1961*, Erzurum 1964, s. 210-227.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün, " 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Müessesesinin Önemi", *X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. V, Ankara 1994, s. 2147-2154.

ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler- Araştırmalar*, Isparta 1999.

ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 2002.

ÜREKLİ, Bayram, "17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler: Konya Örneği", *700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti (07-09 Nisan 1999)*, Konya 2000, s. 707-718.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Yeri", *Türk Kültürü*, C. XXV, S. 290, Ankara 1987, s. 335-339.